

Kršćanin nedjeljom, ateist ponedjeljkom

Kako premostiti jaz između vjere i rada u hrvatskoj kulturi¹

I. dio

Dražen Glavaš
Veleučilište Vern, Zagreb
drazen.glavas@etik.hr

UDK:27-4;2-426;2-44
Stručni članak
Primljeno: 11, 2016.
Prihvaćeno: 3, 2017.

Sažetak

Hrvatska je većinski kršćanska zemlja (kršćani čine više od 90% stanovništva) pa ipak je jedna od najkorumpiranijih zemalja u EU. Složenost hrvatske kulture i povijesti doprinosi problemu korupcije, liderstva i negativnog stava prema radu. Kroz pilot-projekte uvidjeli smo da integriranje vjere i rada, uz jasno komuniciranje pripadajućeg biblijskog okvira, može pridonijeti rješavanju problema. Istraživanja su potvrdila da kontekst, kultura i biblijska nepismenost predstavljaju ključne čimbenike koje treba dosljedno uzimati u obzir. Ova disertacija-projekt donosi prijedloge projekata koji su vjerski usmjereni i namjerno stavljeni u kontekst premošćivanja vrijednosnog jaza, a doprinose jačanju etičke kulture u Hrvatskoj.

Ključne riječi: integracija vjere i rada, teologija rada, poslovna etika, protestantska etika, reformacija, korupcija, liderstvo, komunizam, kontekstualizacija, svjetonazor, hrvatska kultura, etična kultura, vrednote, lokalna crkva i rad

- ¹ Članak je skraćena i prilagođena verzija prvog dijela doktorske disertacije (Glavaš 2016). Dio rezultata istraživanja predstavljen je na TEDx KoprivnicaLibrary, travanj, 2016. Dio je rada predstavljen na Međunarodnoj misijskoj konferenciji (CEEAMS): *Green Pastures? Human Mobility and Christian Communities in Central and Eastern Europe*, Osijek, svibanj, 2016., a dio je rezultata predstavljen na međunarodnoj liderskoj konferenciji *TraNet2017*, Cipar, veljača, 2017.

Kako izgraditi etički zdravu kulturu u Hrvatskoj?

Crkva se ni u čemu nije toliko odvojila od stvarnosti koliko u tome da je propustila razumjeti i poštovati poslovnu sferu sekularnog življenja. Crkva je dopustila da rad i vjera postanu potpuno odvojena područja ljudskog života. Zapanjujuće je koliko se, kao posljedica toga, rad u sekularnoj sferi pretvorio u nešto sebično i destruktivno te je većina radnih ljudi u svijetu nereligiozna ili barem nezainteresirana za religiju. No treba li nas to zaista čuditi? Kako netko može biti zainteresiran za religiju, kad već izgleda da se religija ne bavi onime što čini devet desetina ljudskog života?

Dorothy Sayers, *Creed or Chaos*

Tijekom 90-ih godina prošloga stoljeća, nada u bolju budućnost zemlje bila je u mislima i srcima mnogih ljudi u Hrvatskoj. Neki od njih za tu su budućnost dali i svoje živote. Na nesreću, mnogo takvih snova izgubilo se u etičkom vakuumu postkomunističke, poslijeratne Hrvatske. Činjenica da je Hrvatska izrazito „kršćanska“ zemlja (više od 91% Hrvata izjašnjavaju se kao kršćani), nažalost, ne znači da je istovremeno zemlja visoke etičnosti. Ako bolje pogledamo, Hrvatska se u stvarnosti bori na mnogo etičkih bojišta. Stoga, ima smisla pitati se: Kako se može izgraditi zdrava etička kultura u (novoj) državi? Kako možemo najbolje širiti i komunicirati vrijednost integriranja vjere i rada u hrvatskoj kulturi?

Etnograf Clifford Geertz naziva koncept kulture “sustavom zajedničkog značenja” (Griffin 1997, 274). Geert Hofstede govori o istome kolektivnom programiranju uma, koji kao takav razlikuje članove jedne skupine ili kategorije od članova neke druge skupine (Hofstede 1997, 5). Edgar H. Shein, koji se smatra osnivačem područja koje se bavi korporativnom kulturom, piše da je “kultura ukupni zbroj svih zajedničkih pretpostavki, koje se obično uzimaju zdravo za gotovo, a koje je odabrana skupina ljudi usvojila tijekom povijesti” (Shein 1999, 29). Što možemo naučiti iz hrvatskog “sustava zajedničkih značenja” koji se razvio tijekom povijesti? Gdje i kako je nastao jaz između nominalne i življene vjere? Možemo vidjeti raskorak između objavljivanja kršćanske vjere te odsustva vidljivih djela koja bi iz te vjere trebala prirodno proizaći. Unutar hrvatske poslovne zajednice, izrazi “vjera” i “rad” danas se rijetko koriste zajedno na bilo koji način. No, ako već vjera duboko prožima hrvatsku kulturu, zašto je onda ograničena samo na osobnu sferu, samo na prisustvovanje službi nedjeljom? Kada bi Hrvati povezali nedjelju i ponedjeljak na način da žive svoje (duhovne, moralne, etičke)

vrednote i teologiju svoga radnog mjesta, koja se očituje kroz njihov rad, bi li to dovelo do pozitivne etičke promjene u njihovoj kulturi? Može li integriranje vjere i rada vratiti motivaciju za rad i donijeti novo značenje rada? To su samo neka od pitanja na koja ova disertacija-projekt pokušava odgovoriti. Istražili smo neke od čimbenika hrvatskih povijesnih i kulturnih temelja, biblijske osnove teologije rada, kao i načine na koje se može premostiti jaz između vjere i rada u hrvatskoj kulturi. Izvorni je rad podijeljen na pet poglavlja, od kojih prvo poglavlje donosi kratak uvod o Hrvatskoj, problemima i izazovima s kojima se država susreće te prikaz odabranih rezultata istraživanja. Drugo poglavlje daje širi pregled literature i radova iz područja kojih se ovaj rad dotiče. Treće poglavlje donosi biblijske osnove i (novi) biblijski okvir za integriranje vjere i rada u svrhu oblikovanja teologije rada. Četvrto poglavlje donosi opis metodologije istraživanja i pripadajuće rezultate, usmjeravajući se na EQUIP program vođenja koji nam je ovdje poslužio kao studija slučaja u hrvatskom kontekstu. Peto poglavlje donosi sve ono što se naučilo te daljnje zamisli i strategije za nastavak istraživanja. Ovaj članak predstavlja prvi dio kratkog i uređenog sažetka doktorske disertacije-projekta u kojem ćemo se fokusirati na neke od trenutačnih hrvatskih problema i izazova te na ključne kulturne i povijesne utjecaje.

Opis problema u hrvatskoj kulturi

Trebamo odbaciti podjelu ljudskog života na sferu svetosti, koja je ograničena na bogoštovlje i osobnu moralnost, te na sekularnu sferu, koja obuhvaća znanost, politiku, ekonomiju i sve ono drugo što čini javnu sferu djelovanja. Takva podjela u našem umu predstavlja najveću zapreku oslobađanju sile Evanđelja u suvremenoj kulturi uopće.

Nancy Pearcey, *Total Truth: Liberating Christianity from Its Cultural Captivity*

Na početku ćemo identificirati neke od problema i izazova koji postoje danas u Hrvatskoj te istražiti kako su se i zašto pojavili. Zašto danas postoji takav jaz između izjave pojedinca da je kršćanin (nedjeljom) i praktične poslovne etike koju takva osoba primjenjuje na tržištu (ponedjeljkom)? Važno je pritom razumijeti hrvatsku kulturu, kako bismo u njoj govorili i živjeli s integritetom.

Uvod u Hrvatsku

Ljudi u Hrvatskoj u nekoliko su se posljednjih popisa stanovništva u većini izjasnili kao kršćani. Posljednji popis iz 2011. godine pokazuje da Hrvatska ima 91,36% kršćana, od čega rimokatolički vjernici čine 86,28%, vjernici pravoslavne vjeroispovijesti 4,44%, protestanti 0,34%, dok kršćani koji ne pripadaju vjerskim

denominacijama čine 0,30%.² Udio je kršćana 1,54% niži od onog iz 2001. godine, kada se 92,90% stanovnika Hrvatske izjasnilo kao kršćani. Rimokatolicizam je značajno obilježje hrvatske kulture i nacionalnog identiteta, koje ima svoje povijesne korijene. Prvoga hrvatskog kralja Tomislava imenovao je 925. godine papa Ivan X. Povjesničari navode različite vremenske odrednice za kristijanizaciju Hrvata, no općenito se slažu u tome da je započela između 7. i 9. stoljeća, od kada se kršćanstvo postupno širilo dalje. Najstariji je arheološki spomenik kršćanstva u Hrvatskoj krstionica kneza Višeslava iz 8. stoljeća. Sve to upućuje da je Hrvatska veoma religiozna zemlja, a s obzirom na tradicijske vrijednosti i etičku kulturu, treba je smatrati konzervativnom zemljom. Nakon 25 godina neovisnosti, gospodarska i društvena situacija u Hrvatskoj nije dobra. Negativni statistički podaci i rezultati ne pružaju ohrabrujuću sliku. Ono što tu sliku čini posebno tužnom jest činjenica da je Hrvatska nova država, koja je stoljećima sanjala o boljoj budućnosti te državnoj i nacionalnoj neovisnosti.

Gospodarstvo

Dobar opis i sažet uvid u hrvatsko gospodarstvo daje Index Mundi (2014):

Iako je Hrvatska još uvijek jedna od najbogatijih država među bivšim jugoslavenskim republikama, hrvatsko gospodarstvo pretrpilo je veliku štetu tijekom Domovinskog rata 1991. – 1995. Tijekom tog razdoblja, proizvodnja u zemlji je propala pa je Hrvatska propustila prve valove investicija koji su zahvatili srednju i istočnu Europu nakon rušenja Berlinkog zida. No u razdoblju između 2000. i 2007. hrvatsko gospodarstvo počinje se oporavljati. Bilježi se umjeren no stabilan porast BDP-a od 4 – 6% koji je nastao kao posljedica razvoja turizma i rasta potrošnje uslijed kreditnog zaduživanja građana. Inflacija je tijekom toga razdoblja bila ukroćena, a nacionalna moneta, hrvatska kuna, stabilna. Nagli pad razvoja gospodarstva dogodio se iznova 2008. godine, a Hrvatska se još uvijek od njega nije oporavila. Od 2009. godine naovamo, gospodarski rast u svakoj godini stagnira ili čak pokazuje negativne vrijednosti.

Uz krizu gospodarstva, koja je trajno prisutna od 2009. godine, ne iznenađuje da je nezaposlenost i danas velik problem u Hrvatskoj iako je njezina stopa visoka još od 90-ih godina prošloga stoljeća. Od 1996. do 2017. nezaposlenost u Hrvatskoj kreće se oko 18,01%. Najviša razina nezaposlenosti od 23,60% zabilježena je u siječnju 2002., dok je najniža razina od 12,20% u naprijed navedenom razdoblju zabilježena u srpnju 2008. godine (Trading Economics 2017). Nezaposlenost je visoka među mladima i tužno je da su mnogi mladi obrazovani ljudi napustili Hrvatsku u potrazi za poslom i boljim životom. Sve od kada je Hrvatska postala članica Europske Unije traje iseljavanje hrvatske kvalificirane i nekvalificirane

2 Svi statistički podaci vezani uz popis stanovništva preuzeti su od Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske <http://www.dzs.hr/>.

radne snage u zemlje EU. Tomu pridonosi činjenica da na svakih pet radnika u Hrvatskoj ide četiri umirovljenika. U skladu s posljednjim popisom stanovništva 2011. godine, Hrvatska postaje zemlja sa sve starijim stanovništvom, a prosječna dob Hrvata porasla je sa 30,7 godina 1953. godine na 41,7 godina u 2011. Ako uzmemo u obzir da Hrvatska ima ozbiljne demografske probleme, koji podrazumijevaju visoku razinu smrtnosti u odnosu na broj novorođenih, slika dobiva još tamniji ton.

Koji su čimbenici najviše utjecali na probleme u Hrvatskoj?

Hrvatska, koja je poznata po svojoj prekrasnoj obali, zapravo je zemlja kontradikcija. S jedne strane, riječ je o novoj državi, koja je svoju neovisnost stekla tek prije 25 godina, dok je s druge strane Hrvatska zemlja duge i bogate povijesti, pa je tako u Puli moguće vidjeti rimski amfiteatar podignut u razdoblju od 27. do 68. godine. S jedne strane, Hrvatska je vrhunska svjetska turistička destinacija, u koju turisti stižu iz cijeloga svijeta, dok s druge strane autobusi svakoga dana odvoze hrvatske državljane, koji financijsku stabilnost i siguran posao traže izvan svoje zemlje. Još jedan niz kontradikcija odnosi se na velik broj ljudi koji se izjašnjavaju kao kršćani, a što bi trebalo upućivati na zemlju izrazite religioznosti i etičnosti, dok je s druge strane Hrvatska jedna od najkorumpiranijih zemalja u EU. Imajući na umu samo nekoliko ovdje spomenutih čimbenika situacije u Hrvatskoj, jasno je da se ova zemlja suočava s nizom problema i izazova. Problemi nisu upitni, ali njihovi razlozi i uzroci tema su za raspravu. S tim u vezi, proveo sam tri odvojena istraživanja.³ Upitani za mišljenje o glavnim uzrocima društvene i gospodarske krize u Hrvatskoj, o nezaposlenosti, visokom dugu, odljevu mozгова te rušenju sustava vrijednosti i povjerenja, ispitanici su u većini između 10 ponuđenih opcija i mogućnosti da dodaju svoj prijedlog odgovora, odabrali sljedeće: 1. korupcija, 2. neučinkovito vodstvo (političko i gospodarsko) i 3. negativan stav prema radu (podrazumijevajući nerad, nepotizam i neodgovornost).

Stručnjaci pristupaju ovim uzrocima na puno različitih načina, pokušavajući predložiti moguća rješenja. U ovom radu, fokusiramo se na gledanje očima vjere, ali ne samo teoretski, već očima praktične, svakodnevno življene vjere. Gledajući takvim očima, biblijski utemeljeni, nadamo se da možemo ponuditi novu viziju rada – praktičan osjećaj misije i svrhe, koji će biti svima dostupan i komuniciran na način da ga ljudi razumiju i mogu primijeniti. A sada ćemo se kratko osvrnuti na tri osnovna razloga koja se spominju u našim istraživanjima, počevši s korupcijom.

3 Ispitivanja su provedena u okviru disertacije-projekta (Glavaš 2016) na uzorku od 229 osoba, tijekom 2014. i 2015. godine. Detalji o rezultatima i metodologiji istraživanja bit će predstavljeni u drugom dijelu članka (II. DIO).

Korupcija

Korupcija je velik problem koji zahvaća sve dijelove društva. Analiza Nacionalnog vijeća za konkurentnost iz 2015. (National Competitiveness Council) u suradnji sa Svjetskim gospodarskim forumom 2014. – 2015. (World Economic Forum) stavlja *korupciju* na 3. mjesto najvažnijih čimbenika koji otežavaju poslovanje u Hrvatskoj, odmah iza *neučinkovite državne birokracije* (1) i *političke nestabilnosti* (2). Korupcija može biti pojedinačna i sustavna. Postoji mnogo metoda i načina korupcije, no ovdje ćemo navesti samo neke od najčešćih: mito, pronevjera, krađa, iznuda, nepotizam, protekcija, klijentelizam, sukob interesa, nedotatak transparentnosti. Transparency International je 2014. godine rangirao Hrvatsku kao petu najlošije rangiranu državu EU. Iza Hrvatske su Rumunjska, Italija, Grčka i Bugarska.

Neučinkovito vodstvo

Kao drugi po značaju među najvažnijim uzročnicima problema navodi se neučinkovito vodstvo. Sadašnja kriza vodstva u Hrvatskoj vidljiva je u mnogim područjima, od politike i ekonomije, do vođenja crkve. Medijska izloženost vodećih političara pridonosi mišljenju javnosti o “korumpiranom vodstvu”, što pak pridonosi gubitku povjerenja u institucije. Francis Fukuyama (1995, 7) prosudio je da “Blagostanje naroda, kao i njegova sposobnost da se natječe, uvjetovana je jednom, sveprožimajućom kulturnom značajkom: razinom povjerenja koje vlada u društvu”. *Pilarov barometar hrvatskog društva*, istraživanje razine povjerenja javnosti iz 2016. godine, oslikava veoma nisku razinu povjerenja u institucije (na skali od 1 do 10, pri čemu 1 znači nisku, a 10 visoku razinu povjerenja): povjerenje u političke stranke 2,49, u Hrvatski sabor 2,86, u Vladu 3,12, u pravni sustav 3,14, u EU parlament 3,82, u policiju 4,42, u instituciju Hrvatskog predsjednika/ce 4,67, u Crkvu 4,94, u zdravstveni sustav 5,21 te u obrazovni sustav 5,59. Najveću razinu povjerenja uživa Hrvatska vojska (5,67). Teško je mijenjati kulturu nekog društva bez snažne reforme, restrukturiranja i promjene institucija. Iako ni pojedinci nisu bez moći i mogućnosti utjecaja, ipak institucije imaju znatno veću moć.

Postoji mnogo objašnjenja za ovakvo stanje, a povijest daje jedno od njih. Hrvatska je tijekom mnogih stoljeća bila pod vlašću stranih vladara i njihovih kraljevstava i carstava, što je razvilo dugu tradiciju sumnjičavosti u bilo kakvo vodstvo, a u narodu je oblikovalo odgovarajuću kulturu liderstva. Uz ovu stigmiju na liderstvu, obično se ne gleda dobro na one koji se trude dosljedno živjeti etička i moralna načela. Kao što to čini i sustavna korupcija, to odbija potencijalne etičke lidere i ostavlja vakuum u kojem je teško pronaći osobe koje su voljne nadalje se razvijati u buduće vođe. Za budućnost Hrvatske važno je razvijati kulturu etičkog vodstva, sa sposobnim liderima i institucijama s integritetom.

Negativan odnos prema radu

Treći razlog koji smo spomenuli među čimbenicima, koji su doveli do sadašnje gospodarske i društvene krize, negativan je odnos prema radu (nerad, nepotizam, neodgovornost). Kako bi se bolje razumjela sadašnja radna kultura u Hrvatskoj, trebamo između ostalog razumjeti utjecaj komunizma. Tijekom 45 godina, način postizanja uspješne karijere bio je određen članstvom u Komunističkoj partiji. Članovi Komunističke partije imali su puno veću mogućnost napredovanja u karijeri. Postojao je velik raskorak između javne i privatne sfere, što je stvorilo kulturu "dvostruke etike".⁴ Ljudi su privatno pokušavali oblikovati sferu povjerenja u svojim domovima i izgraditi lijepe kuće i vrtove. U isto vrijeme, nisu vodili računa o javnom vlasništvu, nisu iskazivali osobni angažman i inicijativu na svome radnom mjestu, nisu se ustručavali lagati i krasti u svojim firmama. Česta je uzrečica bila: "Ne možeš me toliko malo platiti, koliko ja mogu malo raditi."

Integriranje vjere i rada

Mnogo ljudi, od političara, ekonomista do sociologa i drugih, pokušava pronaći prave odgovore na sadašnju krizu i probleme koji je prate. Iako će učeni ljudi tražiti odgovore u sferi religije, malo će njih pobliže razmišljati o biblijskoj vjeri i vjerski utemeljenim inicijativama i programima kao o mogućem rješenju, ili barem o nečemu što tom rješenju može pridonijeti. Jasno definiranje dijagnoze situacije pomaže nam u rješavanju problema. Ako su uzroci problema duhovne naravi, rješenja trebamo tražiti u duhovnoj sferi. Mislim da je integriranje vjere i rada, koje se pravilno razumije i jasno komunicira, čimbenik koji nedostaje u ovoj diskusiji. Pošto je u Hrvatskoj velik broj ljudi koji se izjašnjavaju kao kršćani, to nam daje prirodnu točku s koje možemo započeti.

Razumijevanje utjecaja na hrvatsku kulturu

Kada bih ponovno stajao pred izazovom integriranja Europe, vjerojatno bih počeo s kulturom.

Jean Monnet, *osnivač Europske zajednice*

Prije nego što pokušamo pokazati kako integriranje vjere i rada te biblijska teologija rada mogu pridonijeti rješavanju problema u Hrvatskoj, pogledat ćemo pažljivo što je do sada učinjeno u bavljenju sličnim problemima. Pregledat ćemo literaturu iz četiri velika područja. Počinjemo razumijevanjem djela koji je u tije-

4 Veoma korisno istraživanje o utjecaju komunizma na razmišljanje ljudi u postkomunističkim društvima opisano je u znanstvenom članku "Shadows of the Past" (Kušnier i Čičel 1995).

snoj vezi s našom temom. R. Paul Stevens je prepoznao izazove primjene biblijske teologije rada u Aziji, uočivši potrebu da se teologija rada prilagodi i kontekstualizira, kako bi se mogla primijeniti u okviru različitih azijskih kultura. Kao prvo, pogledat ćemo što je on napravio, imajući u vidu cilj primjene sličnog pristupa u Hrvatskoj. Kao drugo, detaljnije ćemo proučiti hrvatsku kulturu i povijest te pokušati odgovoriti na sljedeća pitanja: Koje su to značajke Hrvatske koje nas trebaju voditi pri kontekstualizaciji? Što je važno ili nam može pomoći u prilagođavanju okolnostima koje vladaju u Hrvatskoj? Treće, proučit ćemo literaturu teologije rada, i to na dva područja, na području rimokatoličke teologije i na području protestantsko-evanđeoske teologije. Učinit ćemo to iz razloga što je Hrvatska uglavnom katolička, no stoga što i u protestantskom svijetu postoje značajni i korisni resursi. Pošto je Hrvatska u najvećoj mjeri "kršćanska kultura", vjerujemo da pravilno učenje biblijske teologije rada može biti veoma korisno i učinkovito u bavljenju ovim problemima u Hrvatskoj. Naposljetku ćemo proučiti ključnu literaturu na temu liderstva jer će za provedbu željenih promjena u Hrvatskoj svakako biti potrebno snažno i sposobno vodstvo. Ako se nadamo produblivanju utjecaja našega rada u Hrvatskoj, treba uzeti u obzir sve navedene čimbenike.

Prilagođavanje teologije rada odabranom kulturi

Važnost je kontekstualizacije naglašena u radnom dokumentu pod naslovom "A Contextualized Theology of Work for Asia" (Kontekstualiziranje teologije rada u Aziji) (Stevens 2007). Ovaj je radni dokument rezultat azijskih konzultacija na temu teologije rada koje su se održale 2007. godine u Manili, gdje su sudionici iz različitih azijskih zemalja pokušali odgovoriti na pitanje kako se teologija rada može primijeniti u kontekstu azijskih zemalja. To ćemo ovdje pokušati učiniti u odnosu na hrvatsku kulturu i važeći sustav vrijednosti. Istovremeno, svijesni smo da postoje tematska područja u kojima se Evanđelja i Božja riječ mogu suprotstavljati kulturi i svjetonazoru odabranog naroda, što svakako predstavlja izazov u pokušaju kontekstualizacije. Neka od pitanja, koja su postavljena sudionicima a vezana su uz kontekstualizaciju, bila su:

- Što rad znači u vašoj kulturi?
- Koji su to kulturni čimbenici koji utječu na to kako ljudi poimaju rad?
- Potvrđuje li Sveto pismo te čimbenike, potiče li ih ili ih kritizira?
- Koja vrsta radne etike se primjenjuje (značenje, ne u smislu kako netko radi na etičan način, već što ljude potiče da više rade ili pak da ne rade)?
- Koji kulturni utjecaji trebaju biti uzeti u obzir prilikom razvijanja teologije i duhovnosti tržišta (sve sfere razmjene) u vašoj kulturi?
- Koje su velike biblijske teme važne za oblikovanje autohtone, lokalne teologije rada u vašoj kulturi?

- Kako Sveto pismo ukazuje na značenje, praksu i svrhu uključivanja na tržište?
- Koji lokalni kulturni čimbenici i globalna zbivanja utječu na naše razumijevanje i praksu uključivanja na tržište? (Stevens 2007, 4-5)

Prije nego što su sudionici pokušali odgovoriti na pitanja o kontekstualizaciji, bilo im je postavljeno pitanje: "Zašto teologija rada?" Odgovori koji su tom prilikom prikupljeni predstavljaju sjajan podsjetnik i motivaciju za naš rad u Hrvatskoj.

- Daje značenje onom dijelu ljudskog života koji zauzima većinu vremena tijekom kojeg je čovjek budan te je to tema od središnje, a nikako od periferne važnosti.
- Ključna je kako bi rad dobio odgovarajuće mjesto i ulogu, stoga što rad ne treba biti nečije božanstvo (središte i svrha života), ali ni životno prokletstvo.
- Ključna je za oslobađanje Božjeg naroda u cjelini, za njihovu punovremenu službu u svijetu, pošto Crkva podrazumijeva određeni ritam okupljanja i raspršivanja Božjeg naroda.
- Ključna je u razumijevanju misije Božjeg naroda u cjelini, stoga što većina ljudi gotovo da "živi" na svome radnom mjestu, koje najčešće nije dostupno misionarima.
- Sveto pismo navodi da kršćane prate njihova djela te da će u novom nebu, kao i na novoj zemlji biti posla. Pošto rad nije samo prijelazni i privremeni dio naše čovječnosti, trebamo razumjeti što rad jest i postići da naš rad bude u potpunosti human (Stevens 2007, 7).

Vidjeli smo da se većina Hrvata izjašnjava kao kršćani, ali u isto vrijeme u Hrvatskoj nalazimo visoku razinu korupcije na tržištu. Afirmacija vjere (vrednota, vrлина, etike) na radnome mjestu potpuno je izostala, a jaz između Boga nedjeljom i Mamona ponedjeljkom sve je veći. Stevens i sudionici konzultacija pokazali su da je jedna od prepreka u mobiliziranju Crkve za službu na tržištu nedostatno razumijevanje biblijske teologije rada.

Dvije su riječi, koje je Bog upotrijebio u svojoj uputi (Post 2,15) Adamu da bi opisao rad, *abad* (rad) i *shamar* (briga). Zanimljivo je da se te riječi također koriste i u značenju 'služenje Bogu' i 'ispunjavanje zapovijedi'. To upućuje da ne treba praviti razliku između rada u svetoj i u svjetovnoj sferi. Također, riječ *diakonia* u Djelima 6,2.4 koristi se za službu riječi i posluživanje pri stolu" (Stevens 2007, 7).

Kulturne razlike u različitim azijskim zemljama utjecale su na prilagodbu i kontekstualizaciju teologije rada. Ovaj rad i razgovori s mojim mentorom, otvaraju sljedeće pitanje: "Kako bi izgledala kontekstualizirana biblijska teologija rada u hrvatskoj kulturi?"

Utjecaji koji oblikuju vrijednosni sustav u hrvatskoj kulturi

Mnogo je utjecaja tijekom povijesti oblikovalo vrijednosni sustav u Hrvatskoj. U pokušaju da razumijemo neke od njih, istražili smo nekoliko različitih knjiga i radove različitih autora koji su o tome pisali. The World Value Survey (WVS) današnjim istraživačima iz društvenih znanosti pruža velike količine informacija, posebice o sustavima vrijednosti. Članak Ronalda Ingleharta temelji se na podacima WVS-a, a usmjeren je na kulturu i demokraciju. Hrvatska je prvi put sudjelovala u European Value Survey (EVS) 1999. godine. Ovdje ćemo se koristiti dvama člancima hrvatskih autora koji se temelje na rezultatima European Value Survey (Josip Baloban). Studija kulture Geerta Hofstedeja pomaže nam razumjeti posebne dimenzije hrvatske kulture. Knjiga Jima Sirea, *The Universe Next Door* (Izazov svjetonazora) pruža dobar uvod u svjetonazor, što čini važan dio svake kulture. Pogledat ćemo neke od posljedica do kojih je doveo komunizam, a u odnosu na kulturu poslovanja u zemljama istočne Europe.

Ronald Inglehart - *Culture and Democracy*

Ronald Inglehart (profesor političkih znanosti i voditelj programa Instituta za društvena istraživanja na Sveučilištu u Michiganu) jedan je od utemeljitelja Eurobarometra i uključen je u World Values Survey. Donja karta nam prikazuje kako je Hrvatska pozicionirana u odnosu na druge zemlje.

Bilješka: Tradicionalna / sekularna-racionalna vrijednosna dimenzija ukazuje na suprotnost između društava, u kojima je religija važna, i društava, u kojima religija nije od važnosti. Društva koja se grupiraju oko tradicije naglašavaju važnost veza između roditelja i djece te priklanjanje autoritetu, pored apsolutnih standarda i tradicionalnih obiteljskih vrijednosti, te odbacivanja razvoda, pobačaja, eutanazije i samoubojstva. Takva društva iskazuju visoku razinu nacionalnog ponosa i nacionalističke stavove. Društva u kojima se naglašavaju sekularno-racionalne vrijednosti imaju sasvim suprotne stavove o svim takvim pitanjima. Druga velika dimenzija međukulturalnih razlika izražava se vrednotama koje su vezane uz opstanak / samoizričaj. Pomak s vrednovanja opstanka na vrednovanje samoizričaja također podrazumijeva pomak u vrednovanju odgoja djece, s naglašavanja vrijednosti teškog rada na davanje veće vrijednosti mašti i toleranciji u poučavanju djece. To se događa uz rastući subjektivni osjećaj blagostanja koji pristaje uz ozračje tolerancije, povjerenja i političke umjerenosti.

Istraživači su podijelili Europu i svijet s obzirom na vjerski utjecaj kojem su pojedine zemlje i kulture bile izložene. No Inglehart (2000, 86) također iznosi sljedeće:

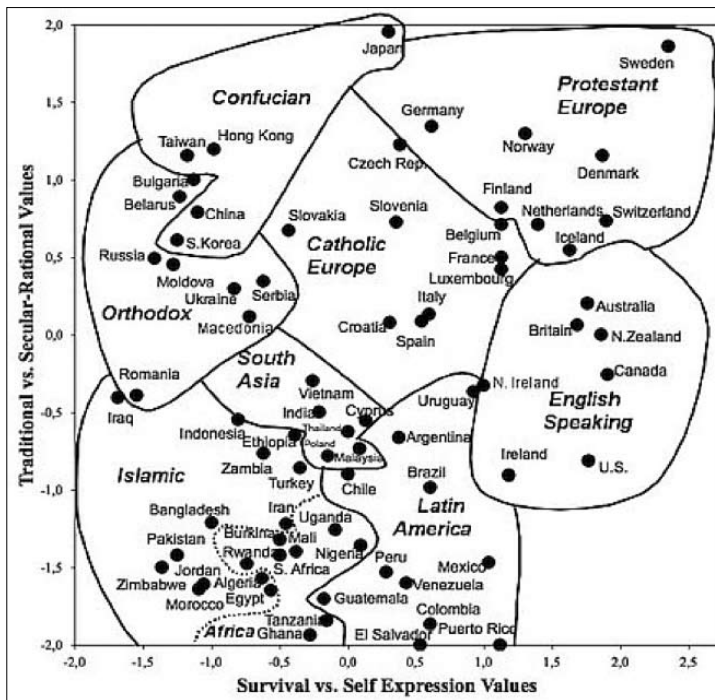
Izgleda da su vjerske tradicije imale snažan utjecaj na suvremeni sustav vrijednosti u 65 društava, kao što tvrde Weber, Huntington i dr. No religija nije jedini čimbenik koji oblikuje kulturu. Kultura nekog društva odražava njegovo cjelokupno povijesno naslijeđe. Jedan od najvažnijih povijesnih događaja

20. stoljeća bio je uspon i pad komunističkog carstva, koje je u jednom trenutku vladalo nad trećinom svjetske populacije. Komunizam je ostavio jasan trag na sustavu vrijednosti koji primjenjuju ljudi koji su u njemu živjeli.

Hrvatska je kultura bila snažno oblikovana komunizmom, o čemu ćemo pobliže saznati iz djela drugih autora, no također i dugom povijesnom tradicijom rimokatolicizma. Kao rimokatolička zemlja, Hrvatska pokazuje mnoge sličnosti s drugim katoličkim zemljama. Jedan od pokazatelja može se opisati u odnosu na povjerenje. U prethodnom smo poglavlju vidjeli da u Hrvatskoj prevladava veoma niska razina povjerenja u institucije:

Od 19 društava u kojima je više od 35 posto ljudi uvjereni kako se većini ljudi može vjerovati, 14 je zemalja povijesno protestantske tradicije, 3 zemlje su bile pod utjecajem konfucijanizma, u jednoj od njih većinski je hindusko stanovništvo, a samo jedna (Irska) povijesno je katolička zemlja. Od 10 najniže rangiranih društava ... 8 su povijesno katoličke zemlje, a ni jedno od njih ne podrazumijeva zemlje protestantske tradicije (Inglehart 2000, 91).

U objašnjavanju vrijednosne razlike između katoličkih i protestantskih zemalja, važno je imati na umu povijesnu perspektivu i utjecaj koji su crkve imale u

Izvor: Inglehart–Welzelova kulturna karta svijeta (Inglehart 2009b), https://www.researchgate.net/figure/258190265_fig1_Figure-1-The-Inglehart-Welzel-cultural-map-of-the-world-Inglehart-2009b.

odabranim društvima. "Izgleda da protestantska i katolička društva danas imaju različite sustave vrijednosti više zbog povijesnog utjecaja koji su njihove crkve imale na društvo u cjelini nego zbog suvremenog utjecaja crkava" (2000, 91).

Inglehart (2000, 96) zaključuje svoj članak time što naglašava važnost kulture u razvoju demokracije, kao što se to jasno pokazalo tijekom tranzicije u zemljama istočne Europe:

Podaci ukazuju na to da kultura igra puno važniju ulogu u demokraciji no što je to literatura tvrdila tijekom dvaju posljednjih desetljeća. Sindrom povjerenja, tolerancije, blagostanja i vrijednosti sudjelovanja, koji proizlazi iz dimenzije opstanka / samoizričaja izgleda da je od posebne velike važnosti. Dugoročno gledano, demokracija se ne postiže jednostavnim uvođenjem institucionalnih promjena ili manevriranjem od strane društvenih elita. Opstanak demokracije također ovisi o vrednotama i uvjerenjima koji su zajednički običnim građanima.

Inglehartov članak upućuje na činjenicu da kultura ima značajnu ulogu u demokraciji, da su vrednote i uvjerenja ljudi od ključne važnosti te da protestantske i katoličke zemlje imaju različit sustav vrijednosti „zbog povijesnog utjecaja koje su njihove crkve“ imale na kulturu. U slučaju Hrvatske, to upućuje na činjenicu da trebamo razumjeti vrednote i uvjerenja ljudi, koji su u prošlosti bili pod utjecajem Rimokatoličke crkve te tijekom četrdeset i pet godina pod utjecajem komunizma i njegove ateističke ideologije, kao i pripadajućeg vrijednosnog sustava. Razumijevanje nekih povijesnih utjecaja, koji su oblikovali hrvatsku kulturu, omogućit će nam neka objašnjenja za jaz i dualizam koji postoji između vjere i rada u današnjoj Hrvatskoj.

Josip Baloban (prir.) – U potrazi za identitetom

Hrvatska se prvi put uključila u European Value Study (EVS) 1999. godine. Knjiga, koju je uredio Josip Baloban, sažima rezultate EVS istraživanja i uspoređuje vrijednosti koje se odnose na Hrvatsku s vrijednostima iz drugih europskih zemalja. Skupina istraživača iz različitih znanstvenih područja (sociologija, teologija, filozofija i psihologija), predvođena Josipom Balobanom s Katoličkoga bogoslovnog fakulteta, provela je istraživanje. "Sindrom egalitarizma" izraz je koji se obično koristi kao analitički koncept u sociologiji, a promicao ga je hrvatski sociolog Josip Županov.⁵ Egalitarizam, kao sociopolitički pojam, težio je potpunoj

5 Josip Županov (1923. – 2004.) bio je vrlo utjecajan hrvatski sociolog. U posljednje vrijeme, koncept "egalitarijanskog sindroma", kao i cjelokupni Županov rad, izvrgnuti su kritici stoga što svoj teoretski koncept nije potkrijepio istraživanjima. Teza Josipa Županova o sindromu egalitarijanizma, kao prepreci razvoja, veoma je utjecajna u društvenim znanostima u Hrvatskoj. Ovaj članak analizira teoretsku i empirijsku osnovu Županovljeva rada na temu radikalnog egalitarijanizma iz kasnih 1960-ih (Dolenc 2015).

jednakosti među ljudima i promovao jednoliku distribuciju roba i dobara među ljudima, što predstavlja karakteristiku socijalističkog sustava i ideologije. Duboko ukorijenjeni koncepti besklasnog društva blagostanja, društva koje osigurava besplatno školovanje i zdravstvenu zaštitu, još su prisutni u sjećanju mnogih ljudi. Egalitarizam u socijalističkim zemljama nije dopuštao razvoj poduzetništva, nije poticao privatne poslovne inicijative, a na “zarađivanje novca” nije se gledalo kao na nešto što treba poticati. Vlasnici malih firmi i obrta često su se osjećali kao neprijatelji države.

Ovdje je važno primijetiti da je bivša socijalistička Jugoslavija nastala iz industrijski nerazvijenih, izrazito ruralnih društava otprije Drugoga svjetskog rata. Industrijalizacija u bivšoj Jugoslaviji imala je poseban socijalistički ton. Bila je planirana i vođena od strane vlade. Poduzetništvo i tržišna ekonomija, zajedno s njihovim institucijama, instrumentima, modelima, kao i tradicijom ekonomije slobodnog tržišta (kapitalizam), bili su praktično nepoznati. Komunistička partija, s kompanijama koje su bile u državnom vlasništvu i planskim gospodarstvom, osiguravala je zaposlenje i sigurnost većini ljudi.

Josip Baloban (2005, 11-17) opisuje tri zasebna razdoblja odnosa između Rimokatoličke crkve i komunističke vlade Jugoslavije. Prvo razdoblje traje od kraja Drugoga svjetskog rata (1945. godine) do završetka Drugoga vatikanskog sabora (1965. godine). Drugo je razdoblje od 1966. godine, kada su uspostavljeni diplomatski odnosi između Jugoslavije i Vatikana, pa do izbora 1990. godine, dok se kao 3. razdoblje navodi ono nakon 1990. godine. Hrvatska je s Vatikanom potpisala dva međunarodna sporazuma, 1996. i 1998. godine. Izgledalo je kao da religija ostaje stabilan čimbenik hrvatske kulture.

Pitanje o vjerskoj pripadnosti bilo je izostavljeno u popisu stanovništva od 1953. do 1991. godine pa nema važećih usporednih podataka za navedeno razdoblje.⁶ Komparativno istraživanje u Gradu Zagrebu u 60-ima i 70-ima pokazuje izrazito konfesionalno opredjeljenje (96% ispitanika izjasnilo se kao religiozno 1968. godine, a njih 94% 1972. godine).⁷ U 80-ima ovaj je postotak niži (85% u 1982. i 66% u 1987. godini). Drugo komparativno istraživanje Zagreba, kao glavnoga grada, pokazuje da se veći broj ispitanika osobno izjasnio kao nereligiozno u 70-ima (35%) i u 80-ima (40 – 44%). Slično istraživanje, koje je provedeno 1984/1985. u drugim dijelovima Hrvatske, potvrdilo je veći postotak nereligioznih ljudi (42% nereligioznih i 36% religioznih).

6 Kao izvor informacija i statističkih podataka o religiji u prošlom vremenu, poslužilo je 2. poglavlje knjige Gordana Črpića i Siniše Zrinščaka *Između identiteta i svakodnevnog života: Religioznost u hrvatskom društvu iz europske komparativne perspektive*. U Josip Baloban, ur. (2005, 45-83).

7 Istraživanje provela Dinka Marinović-Jerolimov 1993., citirano u J. Baloban ur. (2005, 53).

Imajući na umu kontekst i vrijeme u kojem je ovo istraživanje provedeno, za našu tezu ovdje je važno uočiti da se velik broj ljudi izjašnjavao religiozno, čak i tijekom komunizma. Jesu li ti ispitanici samo simbolično izražavali svoj nacionalni identitet? Ova statistika iz prošlosti zahtijeva daljnja istraživanja, kao što je također potrebno dalje istraživati koliko je dualizma prisutno između nedjelje i ponedjeljka. Nedostaje nam komparativno istraživanje iz prošlosti, ali nova EVS istraživanja pokazuju da još postoji napetost između nominale i praktične vjere.

Hipoteza o tenziji između dvije dominantne javne uloge religije u hrvatskom društvu na svojevrsan način želi povezati dvije, naizgled teško povezive činjenice – onu o visokoj hrvatskoj religioznosti i onu o raskoraku između pojedinih dimenzija i zanemarivom utjecaju na stavove i ponašanje ljudi (Baloban 2005, 79).

Jesmo li “kršćani” nedjeljom, a “ateisti” u ponedjeljak? Kako možemo premostiti ovaj jaz koji postoji između vjere i rada? Josip Baloban koristio je rezultate EVS istraživanja i na temelju njih dao svoje pastoralno-teološko viđenje problema.

Josip Baloban – “Vrednote u hrvatskoj u europskoj perspektivi: pastoralno-teološko viđenje”

Usmjerit ćemo se samo na odabrana važna pitanja iz njegova istraživačkog članka. Jedno od istraživačkih pitanja bilo je: “Koliko je u životu važan rad?” Hrvatska je imala najmanji broj bodova od svih starih i novih članica EU te država kandidatkinja. U Hrvatskoj je samo 46,4% ispitanika mislilo da je rad *veoma* važan. U starim državama-članicama EU 57,5% ispitanika izjasnilo se da je rad *veoma* važan u njihovu životu. U novim državama-članicama EU 56,4% ispitanika izjasnilo se da je rad *veoma* važan u njihovim životima, dok se u državama kandidatkinjama za članstvo u EU 66,7% ispitanika izjasnilo na isti način. Također, razina je povjerenja u Hrvatskoj najniža u EU. Za naš je rad važno uočiti da ljudi u Hrvatskoj imaju najviše povjerenja u (Rimokatoličku) crkvu (53,4%), no u usporedbi s razinom povjerenja 1997. – 84,1% te 1999. – 62,8%, vidimo da čak i Rimokatolička crkva brzo gubi povjerenje!? Rezultati istraživanja pokazali su još jednu hrvatsku karakteristiku. Obredi (krštenje, vjenčanje i sprovod) smatraju se *veoma* važnima, najvažnijima u odnosu na druge EU zemlje. Ovaj gubitak povjerenja u Rimokatoličku crkvu, Baloban objašnjava različitim razlozima: utjecaj medija, društvena neosjetljivost, privatni razlozi, introvertiranost crkve i usredotočenost na samu sebe, moć i novac. Hrvatska je zemlja u kojoj puno ide u crkvu. Ljudi u Hrvatskoj *veoma* ozbiljno shvaćaju obrede, no manje su ozbiljni u vezi rada, slobodnog vremena, prijateljstva. U svojoj pastoralno-teološkoj analizi, Baloban (2012, 973) razmišlja o sljedećoj pojavi:

U Hrvatskoj se nastavlja neki čudan kontinuitet iz prošlih, osobito komunističkih vremena, u kojima je velik dio članova Crkve svoje pripadništvo i kr-

šćanstvo reducirao samo na nacionalno, tradicionalno i folklorno, a sada se tome pridodaje i "izborno" kršćanstvo, odnosno uzimaju se samo određeni elementi koji su prije svega subjektivno i individualno definirani, pri čemu se zanemaruje cjelovita vjera od *Creda* do liturgije, tj. zanemaruje se cjelokupna crkvenost.

To stvara pastoralne probleme. Vezano uz rezultate istraživanja radne kulture, Josip Baloban (2012, 975) postavlja pitanje: "Zar se u Hrvatskoj i nakon dvadeset godina uspostave demokracije nije uspjela stvoriti primjerena kultura rada, koja je prema svim pokazateljima na svojevrsnom iskušenju?" To je pitanje koje se postavlja također i u okviru ovoga rada. Postoji potreba za novim modelima evangelizacije. Trebamo novu inkulturaciju evanđelja – novi pastoralni izazovi traže nove modele djelovanja. Baloban zaključuje svoj istraživački članak s pozivom i potrebom da živimo svoju vjeru u svakodnevnom životu i radu. Smatramo da je ovaj članak veoma vrijedan pošto se temelji na rezultatima European Value Study. Josip Baloban se, međutim, u svome istraživačkom članku ne bavi biblijskim poimanjem rada. Rekli bismo da je taj segment važan te da nedostaje u njegovoj analizi.

Mariano Grondona – *A Cultural Typology of Economic Development*

Mariano Grondona (profesor na Pravnom fakultetu Nacionalnog sveučilišta u Buenos Airesu, u Argentini) razvio je 20 suprotnih kulturnih čimbenika koji obilježavaju kulture koje podržavaju razvoj ili mu se pak opiru. Ovdje ćemo spomenuti samo jedan koji govori o negativnom stavu prema radu, zato što oslikava određene aspekte hrvatske kulture koji se opiru razvoju. U istraživačkom članku "Vrednote u Hrvatskoj u europskoj perspektivi" (Baloban 2012) vidjeli smo da rad u Hrvatskoj nije tako visoko cijenjen kao u drugim europskim zemljama. Grondona (2000, 50) govori o niskoj vrijednosti rada i stavu o radu u kulturama koje se opiru razvoju:

Rad nije visoko cijenjen u društvima koja se opiru razvoju, što odražava filozofsku misao koja potiče još od starih Grka. Poduzetnik je sumnjiv, dok je fizički radnik sumnjiv malo manje pošto je prisiljen raditi da bi preživio. Na vrhu ljestvice društvenog prestiža su intelektualci, umjetnici, političari, religijski vođe, vojskovođe. Slična ljestvica prestiža vladala je u kršćanstvu do reformacije. Međutim, kao što je uočio Max Weber, reformacija, a posebno njezino kalvinističko tumačenje, izokrenula je ljestvicu društvenog prestiža uključivši radnu etiku. To je taj isti izokrenuti sustav vrijednosti koji na važan način objašnjava napredak Latinske Amerike i drugih zemalja Trećeg svijeta.

U našem istraživanju vidjeli smo da je negativan stav prema radu, uključujući nerad, nepotizam i neodgovornost, veoma prisutan i predstavlja jedan od osnovnih uzroka problema koji vladaju Hrvatskom. Posebno je zanimljiv "izokrenuti sustav vrijednosti i ljestvica prestiža" koja je promijenila "etiku rada" nakon

reformacije. Može li to objasniti opiranje napretku i razvoju koje se događa u Hrvatskoj danas? Meni se čini da postoje neke sličnosti između zemalja Latinske Amerike (većinski rimokatoličke) i (većinski rimokatoličke) Hrvatske.

Geert Hofstede - *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*

Najvažniji rad o kulturi, koji se najviše citira, studija je Geerta Hofstedeova o "dimenzijama kulture" koja je u najvećoj mjeri proizašla iz njegova istraživanja na temu ekstenzivne organizacijske antropologije.⁸ Korištenjem Hofstedeovih "dimenzija kulture",⁹ Hrvatska bi se mogla definirati na sljedeći način:

Kultura velikih razlika u percepciji pristupa moći: Postoji snažna percepcija korupcije; no skandali obično ostaju prikriveni. Pošto je Hrvatska kultura velikih razlika u percepciji moći, osposobljavanje budućih lidera možda bi moglo biti dobar prvi korak u rješavanju problema u društvu koje funkcionira prema obrascu odozgo prema dolje. Legitimna moć treba se upotrebljavati na način iskazivanja autoriteta. Ljudima treba govoriti mnogo više nego što je to slučaj u kulturama malih razlika u percepciji moći, o tome što treba raditi drugačije, a ne ostavljati ljudima da sami pokušaju shvatiti društvene odnose. Također, zemlje u kojima je prisutna veća razlika u percepciji moći djeluju na temelju poštovanja prema osobama od autoriteta (političari, lideri, svećenici i učitelji). Korištenje više pozicioniranog osoblja i lidera u komuniciranju promjena predstavlja znatno bolju strategiju.

Kolektivistička kultura: Ideologije jednakosti prevladavaju nad ideologijama osobne slobode. Hrvatska je na 44. mjestu u odnosu na SAD, koja je prva na ljestvici zemalja što potiču individualizam. Hofstede (2010, 128) je na zanimljiv način promatrao pojave u gospodarstvu. "Ekonomija je uvijek bila i ostala individualistička znanost i većina vodećih stručnjaka dolazi iz izrazito individualističkih naroda, kao što je Ujedinjeno Kraljevstvo i SAD." Neke teorije, posebice ekonomske, koje su nastale u individualističkim kulturama a za sebe tvrde da su globalno

8 Michael L. Jones (2015) zaključuje svoj kritički članak "Hofstede – Culturally questionable?", nakon što je ispitao argumente koji podržavaju ili se suprotstavljaju Hofstedeovu radu: "Iako su još uvijek prisutne brojne kontroverze vezane uz ovaj rad, ipak on ostaje vrijedno djelo o kulturi, kojim se mogu koristiti, kako teoretičari tako i praktičari." <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1389&context=commpapers>; Pristup 22. veljače 2015.

9 Hofstede je utvrdio da postoje četiri skupine vrijednosti: 1. individualizam-kolektizam (IDV – indeks individualism index), 2. mogućnost pristupa moći (PDI – power distance index), 3. muške vrijednosti – ženske vrijednosti (MAS – masculinity index), 4. izbjegavanja nesigurnosti (UAI – uncertainty avoidance index). U kasnijim istraživanjima, koja su usmjerena na azijsku kulturu, uvedena je i 5. skupina vrijednosti: 5. "konfucijanizam-dinamizam" (LTO – Long / short term orientation). U revidiranom 3. izdanju dodana je i 6. vrijednosna skupina (autor Michael Minkov): 6. indulgencija vs. suzdržanost (IVR).

relevantne, obično nemaju uspjeha u kulturama koje su izrazitije kolektivističke. Jedan primjer takvog neuspjeha bila je postavka da će zapadne ekonomske teorije i modeli s lakoćom riješiti problem tranzicije iz komunizma u kapitalizam u zemljama istočne Europe. Mnoge od tih teorija nisu uzele u obzir razlike u kulturi. Trebali bismo kritički ispitivati svaku teoriju koja tvrdi da je relevantna u globalnim razmjerima, uvijek imajući na umu interkulturalne razlike u komunikaciji. To se odnosi na različite teorije i modele (npr. liderstvo, rast Crkve, evangelizaciju itd.) koje su nastale u izrazito individualističkim kulturama, a čiju primjenu u kolektivističkim kulturama treba kritički procjenjivati.

Ženska kultura: Iako je Hrvatska u većoj mjeri ženska kultura, Rimokatolička crkva naglašava dominaciju muškaraca. Zemlje katoličke tradicije sklone su podržavati muške vrijednosti, dok su zemlje protestantske tradicije sklonije poticati ženske vrijednosti. Komunističke ili socijalističke zemlje po svojoj su naravi izrazitije ženske. Ovdje je riječ o još jednom paradoksu pošto je hrvatska kultura izrazitije ženska, iako u njoj prevladava katolička tradicija.

Društvo izrazitog izbjegavanja nesigurnosti: *Promatrači uočavaju više korupcije izvan svoga neposrednog okruženja.* „Religijsko obraćenje neće prouzročiti ukupnu promjenu u kulturnim vrijednostima. Vrijednosni sustavi, koji se opisuju dimenzijama u percepciji moći, individualizmom ili kolektivizmom, izrazitijim utjecajem ženskih ili muških vrijednosti te izbjegavanjem nesigurnosti izgleda da su uspjele preživjeti religijsko obraćenje“ (Hofstede 2010, 227). To je posebno važno u realizaciji učenja i potvrđuje važnost kulturnog utjecaja.

Društvo dugoročne orijentacije: Velike društvene i gospodarske razlike nisu privlačne, slobodno vrijeme nije od posebne važnosti, ulaže se uglavnom u nekretnine.

Društvo suzdržanosti: U društvu prevladava pesimizam; osmijeh izaziva sumnjičavost; osjećaj bespomoćnosti: „ono što se događa sa mnom nije moja zasluga“.

Iako se Hofstedeov rad smatra klasikom, ima i drugih istraživanja koja se navodezuju na njegove teorije, ili pak odstupaju od njih.¹⁰ Hofstede postavlja neka

10 Fons Trompenaars i Charles Hampden-Turner (2012) u svojoj knjizi *Riding the Waves of Culture* ne podržavaju Hofstedeov izrazitije statički pristup kulturi, u kojem odabrana kulturna kategorija isključuje svoju suprotnost (Hofstedeove kulturne kategorije međusobno se isključuju). Oni vjeruju da „kulture plešu od jednog općeprihvaćenog pola na suprotni i natrag“. Projekt GLOBE rezultat je globalnog istraživanja skupine znanstvenika pod vodstvom profesora Roberta Housea, koji su proveli stotine intervjua u 62 zemlje, kako bi testirali neke od Hofstedeovih vrijednosnih dimenzija. Noviji rad na temu kulture je *The Culture Map*, autorice Erin Mayera (2014), profesorice na INSEAD, jednoj od vodećih poslovnih škola u Europi. U svojoj knjizi, *Leading Across Cultures – Effective Ministry and Mission in the Global Church* James E. Plueddemann (2009) teološki promišlja razvoj međukulturalnog vođenja u globalnoj Crkvi.

kritična pitanja. U kojoj mjeri pojedine teorije, što su se razvile u izrazito individualističkim zemljama i kulturama, mogu imati univerzalnu vrijednost? Važno je razumjeti da postoje različite dimenzije i kulturološke razlike. Kontekstualizacija, međukulturalna komunikacija i liderstvo sve više postaju teme od posebnog značaja u našem globaliziranom pluralističkom svijetu. Hofstedeovo istraživanje pomaže nam razumjeti specifične dimenzije hrvatske kulture.

Utjecaj komunizma na svjetonazor i rad

Kao što je već i prije bilo rečeno, 45 godina vladavine komunizma duboko je utjecalo na hrvatsko društvo i njegov svjetonazor. Važno je razumjeti sve one suptilne i manje suptilne utjecaje na razum i srca onih koji su živjeli pod vladavinom komunističkog režima.

James W. Sire – Izazov svjetonazora

Knjiga *Izazov svjetonazora* prevedena je 2001. godine na hrvatski jezik i jedna je od nekoliko knjiga koje se bave temom svjetonazora. Sire (2001, 21) opisuje kako različiti svjetonazori (*teizam, deizam, naturalizam, što uključuje i marksizam, nihilizam, egzistencijalizam, istočni panteistički monizam, new age i postmodernizam*) odgovaraju na sedam svjetonazorskih¹¹ pitanja. Radi se o sljedećim pitanjima:

1. Što je prvobitna stvarnost – prava stvarnost?
2. Kakva je priroda vanjske stvarnosti, što znači svijeta oko nas?
3. Što je ljudsko biće?
4. Što se događa kada netko umre?
5. Zašto je uopće moguće bilo što znati?
6. Kako razlikujemo dobro od zla?
7. Kakvo je značenje ljudske povijesti?

Ova pitanja omogućavaju plodnosnu raspravu i postavljaju izazove u razmišljanju o ovim važnim temama koje predstavljaju važan dio svake kulture. Koji je osnovni svjetonazorski izazov danas? Neki učenjaci vjeruju da je od najveće važ-

11 Izvršno opisana povijest razvoja koncepta svjetonazora predstavljena je u knjizi *Worldview*, autora Davida K. Nauglea (2002). U pokušaju razumijevanja značenja svjetonazora, posebno su mi pomogli radovi Charlesa Colsona i Nancy Pearcey (1999) *How Now Should We Live?*, kao i *Total Truth* (Pearcey 2005). Brian J. Welsh i J. Richard Middleton (1984) u svojoj knjizi *The Transforming Vision*, donose koristan opis dualizma i biblijskog svjetonazora. Darrow L. Miller (2001) u svojoj knjizi *Discipling Nations – The Power of Truth to Transform Cultures* govori o trima osnovnim svjetonazora koji su korisni prilikom razvoja. "Bog želi otkupiti čitave kulture. Poučavanje naroda znači "usvajanje" načela kraljevstva i biblijskog svjetonazora, kao temeljnoga etičkog okvira".

nosti suvremeni sukob između *teizma* i *naturalizma* (Colson i Pearcey 1999, 20). Naturalizam je važan za našu raspravu zato što: 1) marksizam je “jedan od povijesno najznačajnijih oblika naturalizma” koji je vršio utjecaj na Hrvatsku i socijalističke zemlje *istočne Europe* tijekom više od 45 godina (u Rusiji duže od sedamdeset godina); 2) naturalizam dominira na sveučilištima, veleučilištima i visokim školama na kapitalističkom Zapadu i nameće okvir većine suvremenih znanstvenih istraživanja (Sire 1997, 65). Iz rada sa studentima na području poslovne etike tijekom više od 10 godina, zaključujem da je jedan od najvećih izazova s kojima se studenti susreću pomiješani i eklektični svjetonazor koji nije usklađen s onim što oni tvrde da vjeruju. Većina zapravo niti ne zna koji je njihov svjetonazor. To je razumljivo pošto je Hrvatska, kao što smo već vidjeli, statistički gledano “kršćanska zemlja”, ali ipak pod snažnim utjecajem naturalističkog svjetonazora, što nema nikakvog smisla osim ako razumijete povijest nametanja marksizma kao dominantne ideologije u školama tijekom više od 45 godina. Međutim, iako to može objasniti ovu kontradikciju, to ne rješava stvarnu konfuziju koja dodatno pridonosi našim trenutnim problemima.

Juraj Kušnirik i Milan Čičel – *Shadows of the Past*

Komunizam je utjecao na hrvatsku kulturu i ostavio značajan trag na sustavu vrijednosti. Mnoge od nas, koji smo odrasli i živjeli u komunizmu pokraj srušenog Berlinskog zida, još prati njegova sjenka. Juraj Kušnirik i Milan Čičel (1995, 20) u svome znanstvenom članku donose koristan sažetak nekih posljedica koje je komunizam ostavio na kulturu poslovanja u postkomunističkim društvima istočne Europe:¹²

Strah od socijalnih problema. Društvena situacija prihvaća se kao nešto zadano i nepromjenjivo. Ljudi često kažu: “Ništa mi tu ne možemo promijeniti.” Osjećaj potpune odgovornosti za sve što se događa u nečijem životu veoma je rijedak.

Nedostatak kreativnosti u gospodarskim aktivnostima. Postkomunistička društva zemalja srednje i istočne Europe još nisu dovoljno mobilna i kreativna da bi se dostojno uhvatila u koštac sa složenim problemima ekonomije slobodnog tržišta.

Izbjegavanje velikog rizika. Većina populacije preferira sigurnije, iako manje učinkovite načine gospodarskih aktivnosti od onih koji donose veći rizik, ali i veći profit.

Snažni ostaci kulture kolektivism. Na individualizam se još gleda kao na

12 Ovdje citiram duže dijelove njihovih analiza pošto opisuju sličnu situaciju kao što je u Hrvatskoj i ukazuju na sličnosti utjecaja komunizma u zemljama istočne Europe, uz navođenje nekih kulturalnih razlika (Kušnierik i Čičel 1995, 20).

nešto strano, gotovo negativno. Sindikati su dosta utjecajni iako su štrajkovi rijetki (pri čemu Poljska predstavlja važnu iznimku).

Hijerarhijsko razmišljanje. Mnoge kompanije, posebice one veće, koje su prije bile u državnom vlasništvu, priklanjaju se zastarjelom hijerarhijskome modelu uprave. Također, ljudi na nižim upravljačkim razinama skloni su pasivnosti i imaju osjećaj da vrlo malo ili nimalo mogu utjecati.

Pristrane etičke vrijednosti. Iako se tijekom komunizma formalno veličao, rad se još uvijek poima kao neophodno zlo. Prisutni su veliki problemi s disciplinom, kontrolom kvalitete, financijskim zloupotrebama itd. Na poslodavce, bilo da su državni ili privatni, još se gleda kao na potencijalne neprijatelje koji eksploatiraju svoje zaposlenike. To je razlog zašto se na varanje poslodavaca ne gleda kao na nešto loše. Mušterije nisu "uvijek u pravu". To je posebno vidljivo u suradnji s velikim birokratskim sustavima, državnom administracijom ili velikim državnim kompanijama. Mušterije ili klijenti tretiraju se kao nametljivci koji ometaju mir i udobnost zaposlenika. Naposljetku, država se još uvijek poima kao gospodarski neprijatelj koji neopravdano ubire porez od svojih građana. To je razlog zašto javnost na utaju poreza općenito uzevši gleda kao na nešto opravdano.

Ovaj opis utjecaja komunizma u srednjoj i istočnoj Europi pomaže nam da bolje razumijemo hrvatsku kulturu, posebice u odnosu na rad.

Seymour Martin Lipset i Gabriel Salman Lenz – *Corruption, Culture, and Markets*

Korupcija je jedan od najvećih problema u Hrvatskoj. U radu Seymoura Martina Lipseta (profesor javnih politika na Sveučilištu George Mason) i Gabriela Salmana Lenza (istraživača na Woodrow Wilson međunarodnom centru za znanstvenike), analizira se veza između korupcije i kulture. Čvrsti dokazi i istraživanja nedvojbeno pokazuju da korupcija ima negativan utjecaj na gospodarski razvoj i da znatno smanjuje rast stope BDP-a. "Regresijskom analizom Paola Maura utvrdilo se da je pad korupcijskog indeksa od 2,4 (na ljestvici od 1 do 10) povezan sa 4% razinom rasta BDP-a po glavi stanovnika" (Lipset i Lenz 2000, 115). Istraživanje pokazuje da korupcija ima negativan utjecaj na nejednakost prihoda (tzv. Gini koeficijent), prihod po glavi stanovnika i investicije. Smanjena razina investicija u Hrvatskoj može se pripisati većem postotku korupcije koji u trenutnoj situaciji predstavlja veoma značajan društveni čimbenik.

The World Value Survey pruža današnjim istraživačima društvenih znanosti veliki broj uzoraka informacija, posebice glede vrednota. Ovaj rad temelji se na istraživanju koje je provedeno u 43 zemlje, a u kojima živi 70% svjetske populacije. Lipset i Lenz pokušavaju objasniti odnos između korupcije i kulture uz korištenje dvaju socioloških pristupa: jedan, koji je razvio Emile Durkheim i preoblikovao Robert K. Merton, te drugi, koji analizira ulogu obitelji a razvio ga je

politolog Edward Banfield. "Mertonova teorija podrazumijeva da će kulture koje postavljaju gopodarski uspjeh kao svoj cilj, a pritom ograničavaju pristup poslovnim mogućnostima, imati višu razinu korupcije." (2000, 119) Druga pojava, koja se naziva „amoralni familizam“, koja je izvedena od Platona a razvio ju je Banfield, veoma je važna za naš rad.

Edward Banfield, koji je proučavao što se događa u južnoj Italiji, u svojoj je analizi primijenio koncept "amoralnog familizma". Riječ je o kulturi koja je manjkava u svojim komunitarnim vrijednostima, ali izrazito njeguje obiteljske veze. Napisao je: "U društvu amoralnih familista nitko neće davati prednost interesima odabrane društvene skupine ili društva, osim ako to nije u njegovu osobnome interesu." Prisutna je niska razina lojalnosti u odnosu na širu društvenu skupinu, kao i prihvaćanje normi ponašanja koje zahtijevaju podršku drugih ljudi. Dakle, familizam je amoralan, potiče korupciju i odstupanje od univerzalno važećih normi i zasluga. U njemu prolazi sve što je u osobnom interesu ili interesu obitelji (Lipset i Lenz 2000, 119-120).

Takav familizam potiče nepotizam. U njemu prolazi sve što pomaže meni, mojoj obitelji i mojim prijateljima, podrazumijevajući mito, korupciju itd. Mafija je ekstremni primjer amoralnog familijarizma koji je Banfield istraživao u južnoj Italiji. Takav je klanovski mentalitet uobičajen i u Hrvatskoj, a primjenjuje se kroz praksu davanja prednosti ili zapošljavanja preko veze. U svojoj analizi Lipset i Lenz (2000, 120) "pokazali su da kulturne varijable pomažu objasniti i predvidjeti razine korupcije. Ali što će objasniti kulturu?" Ovo je pitanje važno za naš rad i predstavlja razlog zašto smo započeli s kulturom. Lipset i Lenz (2000, 120) tvrde da religija nudi neka objašnjenja.

Međutim, konsenzus koji postoji u društvenim znanostima, da je religija važna odrednica varijacija u širim sekularnim kulturama, omogućio nam je nekoliko korisnih sugestija. U zemljama u kojima dominiraju protestanti ima manje korupcije nego u drugima ... Protestanti, posebice sektaši, vjeruju da su pojedinci osobno odgovorni za izbjegavanje grijeha, dok druge kršćanske denominacije, posebice pripadnici Rimokatoličke crkve, stavljaju veći naglasak na urođenu slabost svih ljudskih bića i njihovu nemogućnost da izbjegnu grijeh i pogrešku, stoga i potrebu da Crkva oprašta i štiti. Katoličke, anglikanske i pravoslavne crkve spremnije su prihvatiti ljudsku slabost jer pripadnici klera imaju u određenom smislu autoritet osloboditi pojedinca odgovornosti.

Veoma je zanimljiva opservacija o "osobnoj odgovornosti" kod protestanata i o ulozi pripadnika klera u rimokatoličkoj tradiciji, koji "u određenom smislu imaju autoritet osloboditi pojedinca odgovornosti". Opis "amoralnog familizma" jedno je od mogućih objašnjenja izrazitije tendencije korupciji u katoličkim zemljama. To nam, također, omogućava šire viđenje razumijevanja korupcije i nepotizma u

hrvatskoj kulturi. Ako na popisu Transparency Internationala od 2014.¹³ pogledamo popis najkorumpiranijih europskih zemalja, iza Hrvatske su Rumunjska, Italija, Grčka i Bugarska (od kojih su sve pravoslavne ili rimokatoličke zemlje). Uloga i utjecaj religije na kulturu je, dakle, od velike važnosti.

Autori su također komentirali utjecaj komunizma u zemljama istočne Europe, što je imalo velik utjecaj na hrvatsku kulturu.

Sve bivše komunističke zemlje, osim Mađarske i Češke, rangirane su ispod medijana. Sve te zemlje, iako u različitoj mjeri, dijele zajednički amalgam familijarizma, komunitarizma, hijerarhijske religijske kulture katolicizma i pravoslavlja, kao i stranački partikularizam koji je u komunizmu doveo do visoke razine korupcije. Sve te zemlje su većinom siromašne (*naglasak dodan*) (Lipset i Lenz 2000, 124).

Kako bismo razumjeli što je oblikovalo hrvatsku kulturu kakvu imamo danas, moramo uzeti u obzir stoljetni utjecaj katoličanstva, kao dominantne religije, i komunizma, kao dominantne ideologije, tijekom mnogih desetljeća (1945. – 1990.).

Sažetak

Što smo mogli naučiti od svih ovdje spomenutih autora? Naučili smo da religijske tradicije imaju trajan utjecaj na suvremene sustave vrijednosti. Na temelju rezultata World Value Survey vidimo da u zemljama koje su većinski rimokatoličke, vrijednost je povjerenja znatno niža nego što je to slučaj u protestantskim zemljama. European Value Survey pokazuje da se rad, povjerenje, slobodno vrijeme i prijateljstvo ne smatraju *jako* važnima u Hrvatskoj u usporedbi s drugim europskim zemljama. S druge strane, rituali poput krštenja, vjenčanja i sprovoda smatraju se znatno važnijima nego u drugim zemljama EU. Kao što piše Josip Baloban u svojem znanstvenom članku, izgleda da mnogo članova Rimokatoličke crkve reducira svoj identitet i kršćanstvo samo na nacionalno, tradicionalno i folklorno. Pretvaraju se u “izborne” kršćane koji samo odabrane elemente svoje vjere uzimaju za ozbiljno, što stvara niz pastoralnih problema. Iz Hofstedeovih dimenzija kulture, možemo vidjeti da je Hrvatska: kultura velikih razlika u percepciji moći; kolektivistička kultura; kultura koja promiče ženske vrijednosti; kultura izrazitog izbjegavanja nesigurnosti; kultura dugoročne orijentacije i društvene suzdržanosti. Vidjeli smo da je marksizam jedan od povijesno najznačajnijih oblika naturalizma i da je taj svjetonazor tijekom mnogo godina oblikovao sustav vrijednosti u komunističkim zemljama poput Hrvatske. Neke od posljedica komunizma na kulturu poslovanja su: strah pred društvenim problemima, ne-

13 Mađarska, koja je također većinski rimokatolička zemlja, našla se na popisu Transparency International 2016. iza Hrvatske.

dostatak kreativnosti u gospodarskim aktivnostima, izrazito izbjegavanje rizika, hijerarhijsko razmišljanje te etička pristranost. Sjenke (komunističke) prošlosti se još vuku Hrvatskom.

Zašto takav prošireni pogled na kulturu? Kada netko živi u kulturi koja se razlikuje od kultura iz kojih dolaze neki programi i materijali (posebice u odnosu na vodstvo, etiku, evangelizaciju, Crkvu, odnos prema radu itd.), jasno je da se neki programi i neke strategije ne mogu provoditi i komunicirati, ili pak ne donose željene rezultate ovdje u Hrvatskoj, kao što bi možda donijele u Americi, Njemačkoj ili nekim drugim kulturama svijeta. Kontekst i kultura važni su za razumijevanje i definiranje trenutne realnosti i kontekstualiziranje načina na koji komuniciramo. Razumijevanje kulture (interkulturalnost) važno je još od davnih, biblijskih vremena. Vjerojatno najbolji primjer „međukulturalnoga” povijesnog događaja je samo utjelovljenje Isusa. Jedan od najboljih primjera interkulturalnog komuniciranja daje apostol Pavao u okviru svojega interkulturalnoga misionarskog rada, kojim ćemo se pobliže baviti malo kasnije.

Utjecaj religije na hrvatsku kulturu

Ranije smo vidjeli da se čini kako „vjerske tradicije imaju trajan utjecaj na suvremene sustave vrijednosti u ... društvima” (Ingelhart 2000, 86) te izgleda da „protestantska i katolička društva danas imaju različite vrijednosti, uglavnom zbog utjecaja koje su njihove crkve imale kroz povijest na društva u cjelini, više nego što ga različite crkve imaju danas” (Ingelhart 2000, 91). U sljedećem poglavlju, razmotrit ćemo neke od aspekata karakterističnih vrijednosti prema kojima se protestantske i katoličke kulture međusobno razlikuju, posebice različiti naglasak na čitanje Biblije, što je posebno važno za ovaj rad. Ovdje donosimo i kratak povijesni pregled reformacije u Hrvatskoj tijekom 16. i 17. stoljeća.

Max Weber – *Protestantska etika i duh kapitalizma*

Učinci religije, posebice razlike i povijesni utjecaj Crkve na društvo, vodi nas prema radu Maxa Webera (2002), jednog od utemeljitelja moderne sociologije. U svome klasičnom (istovremeno i najkontroverznijem) radu „Protestantska etika i duh kapitalizma”, Weber je uočio da su pripadnici vjerskih skupina, koje su nastale iz reformacije, imali jak osjećaj osobne odgovornosti prema radu, što je bilo potrebno za početak kapitalizma. Razlog tomu bio je vjerske prirode – osobni odnos s Bogom, koji je temeljna vrijednost u protestantizmu. Lutherov prijevod riječi *Beruf* (poziv) predmnijeva vjersku koncepciju – koncepciju Bogom danog zadatka. To postavlja profesiju, rad u sekularnoj sferi na istu razinu s duhovnim radom pripadnika klera. Weber (2002, 41) zaključuje da je to „moralno opravdanje svjetovnog djelovanja jedna od najvažnijih posljedica reformacije”. Weberova

teza je za mnoge kontroverzna i sporna, a posebno je zanimljivo kako je pokrenuo nešto što se još i danas odražava u radovima mnogih znanstvenika. Weberov plodni rad daje važan doprinos ovoj raspravi.

Jedan od Weberovih kritičara je Michael Novak, cijenjeni katolički filozof (George Frederick Jewett predavač na Katedri za religiju i javnu politiku, Američki institut za poduzetništvo, 1983. – 2009.). U svojoj knjizi *Katolička etika i duh kapitalizma*, Michael Novak (1993, 8-9) kritizira Weberove postavke:

Jednostavno rečeno, Weber je otkrio nešto novo, neki novi Geist ili duh ili kulturno nadahnuće, neki novi sklop društvenih stavova i navika. Možda je samo pogriješio u tome što ga je nazvao – protestantski. No nije pogriješio u prepoznavanju moralnih i kulturnih dimenzija koje su svojstvene kapitalizmu ... prepoznao je nešto novo u ekonomskoj povijesti i uočio pripadajuće moralne i religijske dimenzije ... unaprijed je predložio odgovor na pitanje zašto je marksizam, kao pojašnjavajuća teorija i vizija raja, bio osuđen na propast: njegov je odlučni materijalizam naime u potpunosti isključio ljudski duh.

David Landes (2000, 2) (ekonomski povjesničar, Coolidge profesor povijesti i profesor na katedri za ekonomiju, emeritus, Sveučilišta Harvard) izražava počast Maxu Weberu. „Max Weber je bio u pravu. Ako možemo išta naučiti iz povijesti ekonomskog razvoja, to je činjenica da kultura oblikuje gotovo sve.” U svome radu Landes daje globalni povijesni pregled ekonomskog razvoja, pokazujući pritom kako kultura oblikuje sve što će se događati, kako u Kini, Japanu, Rusiji i Latinskoj Americi.” Landes (2000, 5) citira Juan Bautistu Alberdia iz Argentine, koji je 1852. godine (pedeset godina prije Webera) napisao:

Poštujte oltar svakog vjerovanja. Španjolska Amerika, ograničena na katoličanstvo sve do razine isključenja bilo koje druge religije, podsjeća na osamljeni tihi samostan redovnica ... Kada biste isključili različita vjerovanja u južnoj Americi, bilo bi to kao da ste isključili Engleze, Nijemce, Švicarce, sjevernoamerikance, što zapravo znači da biste isključili upravo one ljude koji su našem kontinentu najpotrebniji. Kada biste ih uzeli bez njihove vjere, bilo bi to kao da ih uzimate bez onoga što ih upravo čini onime što jesu.

Želimo istaknuti jednu, po mom mišljenju, veoma važnu primjedbu koju Landes iznosi, a koja se često previda u ovoj raspravi. Landes (2000, 12) ukazuje na sljedeće:

Naglasak je uvijek na poučavanju i pismenosti, kako za djevojčice tako i za dječake. To je bio nusproizvod čitanja Biblije. Od dobrih protestanata očekivalo se da sami čitaju Sveto pismo. (Za razliku od toga, katolici su poučavani, ali ih se nije poticalo da čitaju Bibliju. Zapravo, izričito ih se poticalo da ne čitaju Bibliju.) Rezultat je bio sve veća pismenost, iz generacije u generaciju. *Literate mothers matter.*

Edward Zimberg – *Faith, Morals and Money*

Razmišljanja Edwarda Zimbarga, koji je i sam Židov etičar, o Svetom pismu

i razlikama koje postoje između katoličkih i protestantskih etičara, veoma su korisna. Ovdje donosimo oduži citat iz Zimbergove rasprave (2001, 45-46) pošto pogađa ravno u srž stvari:

James Gustafson, u knjizi pod naslovom *Protestantska i rimokatolička etika*, pokušao je objasniti naglasak koji protestanti stavljaju na Pismo. On kaže da 'Prema mišljenju većine protestanata, Bog je „objavio“ zakon stoga što je čovječanstvo toliko obavijeno tamom da ljudi jedva počinju shvaćati prirodne zakone (koristeći svoju moć rasuđivanja)'. Ljudsko rasuđivanje se, u tome pogledu, vjerojatno filtrira kroz pojedinačna osobna iskustva i predrasude, kroz u osnovi grešnu prirodu, stoga je potrebno okrenuti se prvenstveno biblijskom otkrivenju Božje riječi, kao izvoru svakoga etičkog poimanja. Ironično je to da katolici koriste isti argument o utjecaju subjektivnih čimbenika na ljudsko rasuđivanje, no oni dolaze do potpuno suprotnog zaključka. Po njihovu mišljenju, sam izbor biblijskih ulomaka na koje se treba usredotočiti vjerojatno će oblikovati predispozicije osobe koja čita Sveto pismo. Stoga oni tvrde da je puno objektivnije zaključivati o prirodnom zakonu *prije* nego što se okrenemo Pismu ... Protestanti tvrde ne samo da su u Bibliji sve temeljne informacije, koje su potrebne da bi se vodio dobar kršćanski život, već da je većina prožeta Svetim Duhom i da ima sposobnost čitati Bibliju i razumjeti njezino značenje u kontekstu svoga osobnog života. Prema viđenju protestanata, katolički *magisterum* postavlja prepreke između ljudi i Boga. Ove metodološke i ideološke razlike između katolika i protestanata ogledaju se i u načinu na koji svaka od ovih skupina pristupa temi gospodarske i poslovne etike.

Ova je rasprava od velike važnosti za ovaj rad jer naglašava „metodološke i ideološke razlike između katolika i protestanata” u odnosu na Bibliju kao izvor etičkog poimanja. Kao što smo vidjeli u citatu Davida Landesa (2000, 12) na temu pismenosti: „Od protestanata se očekuje da samostalno čitaju Sveto pismo. (Za razliku od toga, katolici su poučavani ali ih se nije poticalo da čitaju Bibliju. Zapravo, izričito ih se poticalo da ne čitaju Bibliju.) ”Zanimljivo je zapažanje nobelovca Elias Canettia (1960, 155) koje dobro ilustrira odnos između ljudi i svećenstva u Rimokatoličkoj crkvi:

Komunikacija *među* vjernicima otežana je na nekoliko načina. Oni ne propovijedaju jedni drugima; riječ običnog vjernika nema nikakvo sveto značenje. Sve što vjernik očekuje, sve što ga oslobađa od mnogostrukog tereta koji ga pritišće, dolazi mu od višeg autoriteta. On razumije samo ono što mu je objašnjeno. Sveta riječ ponuđena mu je pažljivo odmjerena i dobro umotana, a upravo zbog svoje svetosti, ona je *zaštićena* od njega. Čak i njegovi grijesi pripadaju svećeniku, kome ih mora ispovjediti. Komuniciranje svojih osobnih grijeha drugim vjernicima ne donosi olakšanje; niti je dopušteno zadržati ih za sebe. U svim iole dubljim pitanjima morala, vjernik stoji sam, suočen s cijelim svećenstvom. U zamjenu za odmjereno vođen život, koji mu oni omogućavaju, u potpunosti se predaje u njihove ruke.

Za ovaj rad bilo bi previše da opisujemo teologiju Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj, u svoj njezinoj povijesnoj i teološkoj složenosti. Ekumenski i teološki dijalog traje već godinama. Postoje mnoge knjige koje analiziraju Rimokatoličku crkvu i njezinu teologiju u odnosu na evanđeosko poimanje¹⁴ i obrnuto. Ti autori pomogli su mi da dobijem bolje viđenje i razumijevanje složenog i često kontroverznog odnosa između rimokatolika i evanđeoskih vjernika. Razmišljanje o vjerskim utjecajima na kulturu potaknulo je istraživanja o tome što se događalo u Hrvatskoj u vrijeme reformacije tijekom 16. stoljeća. U 2017. godini obilježava se 500 godina (1517. – 2017.) reformacije. Kratko povijesno putovanje pomoći će nam da bolje razumijemo što se tada događalo.

- 14 Spomenut ću samo nekoliko autora i knjiga koje se bave ovom složenom temom iz perspektive evanđeoske tradicije: Greg Allison i Chris Castaldo (2016), *The Unfinished Reformation: What Unites and Divides Catholics and Protestants After 500 Years* (Nedovršena reformacija: Što ujedinjuje i razdvaja katolike i protestante čak i nakon 500 godina); Chris Castaldo (2015), *Talking with Catholics about the Gospel: a Guide for Evangelicals* (Razgovori s katolicima o Evanđelju: Vodič za evanđeoske vjernike). Castaldo ima izvrstan pristup i piše s poštovanjem, iz perspektive bivšeg katolika. Još jedna dobro uravnotežena rasprava o slaganjima i razilaženjima između rimokatolika i evanđeoskih kršćana je Norman L. Geisler i Ralph E. McKenzie (1995), *Roman Catholics and Evangelicals: Agreements and Differences* (Rimokatolici i evanđeoski kršćani: Slaganja i razilaženja). John Armstrong, ur. (1994), *Roman Catholicism: Evangelical Protestants Analyze What Divides and Unites Us* (Rimokatoličanstvo: Evanđeoski protestanti analiziraju što nas to dijeli a što ujedinjuje); Gregg R. Allison (2014), *Roman Catholic Theology and Practice: An Evangelical Assessment* (Rimokatolička teologija i praksa: Evanđeoska procjena). Allisonova je knjiga jedinstvena u svome usmjerenju na katekizam Katoličke crkve. U svome radu, Allison koristi dijelove doktorske disertacije Leonarda De Chirica „Evanđeoske teološke perspektive na katolicizam nakon Drugoga vatikanskog sabora“. „Kao što nas De Chirico moli: ‘Ono što je potrebno, pored isključivo atomističkog pristupa procjenjivanju katoličke teologije, jest usvajanje jednog izrazito sustavnog pogleda koji bi se koristio pri gledanju na svaki pojedini problem, bilo da se radi o temeljnim postavkama ili pak onima koje su od perifernog značaja, ali uvijek izražavajući sustav u cjelini ... Svaki je dio sustava na neki način uzročno povezan i operativno ovisan o teologiji cjelokupnog sustava do te mjere da pokušaj razumijevanja središnjih odrednica otvara put za razumijevanje cjeline.’” Leonardo de Chirico (2015), *Papacy - A Christian's Pocket Guide to Papacy: It's Origin and Role in the 21st Century* (Papinstvo – džepni kršćanski vodič kroz papinstvo: Podrijetlo i uloga u 21. stoljeću); Robert L. Plummer, ur. (2012), *Journeys of Faith* (Putovanja vjere). Knjiga Francis J. Beckwitha (2009): *Return to Rome* (Povratak u Rim) potaknula je moj interes za ovu složenu temu. A za ovaj je rad bilo posebno važno da se bolje razumije rimokatolička teologija i pitanja slaganja i razilaženja koja su oblikovala hrvatsku kulturu kroz povijest.

Hrvatska u vrijeme reformacije¹⁵

Nećemo ići preduboko u povijesne detalje, već ćemo kao potezima kista, obojiti samo one elemente koji su važni za razumijevanje hrvatske kulture u odnosu na reformaciju u 16. stoljeću. Deset godina nakon što je rođen Martin Luther (1483. – 1546.), 1493. godine u bici na Krbavskom polju, koje se nalazi u Lici u Hrvatskoj, hrvatska vojska pretrpjela je poraz od vojske Otomanskog carstva. Ova je bitka predstavljala kraj Kraljevine Hrvatske i otvorila vrata za ulazak Otomanskog carstva u Europu. Hrvatska je tada ne samo izgubila mnogo ljudi kao žrtava rata već su mnogi odselili i emigrirali. Bio je to početak demografske propasti Hrvatske. Teritorijalni je suverenitet izgubljen, a u Hrvatsku se tada doselilo mnogo različitih naroda koji su bježali pred Turcima, što će kasnije prouzročiti probleme, čak i budući rat. U Mohaču, 1526. godine, vodila se još jedna važna bitka protiv Otomanskog carstva, čiju je vojsku tada predvodio Sulejman Veličanstveni. Hrvatsko-mađarske snage bile s opet poražene, što je dovelo do kraha nezavisnoga Mađarskog kraljevstva. Hrvatska je tada, 1527. godine, pristupila Habsburškoj Monarhiji i ostala dio nje sve do 1918. godine. Bivajući dijelom neke druge monarhije tijekom razdoblja od 391 godine, oblikovalo je hrvatsku kulturu i nacionalno vodstvo. Tijekom toga vremena trajali su stogodišnji hrvatsko-osmanski ratovi (1493. – 1593.), koji su započeli Krbavskom bitkom 1493. godine, a završili bitkom za Sisak 1593. godine. Tijekom 15. i 16. stoljeća, hrvatski gubici u ljudstvu i teritoriju bili su ogromni. „Između 1450. i 1606. godine,¹⁶ Hrvatsku je napustilo oko 150 do 200 tisuća ljudi” (Jambrek 1999, 67). Pavao Ritter Vitezović (1652. – 1713.), povjesničar i pjesnik, nazvao je ovo razdoblje „dva stoljeća Hrvatske žalosti” (Vitezović). Papa Lav X., u pismu iz 1519. godine, nazvao je Hrvatsku „Antemurale Christianitatis” – bedem kršćanstva. U jednom trenutku u 16. stoljeću slobodni teritorij Hrvatske iznosio je samo 16.800 km², a nazivao se „religuae reliquiarum olim incltyi regni Croatiae” (ostaci ostataka nekoć velikoga i slavnoga kraljevstva Hrvatskoga). Odabrao sam neke od ovih povijesnih činjenica kako bih dao sliku Hrvatske u razdoblju od 15. do 17. stolje-

15 O hrvatskoj povijesti učio sam iz sljedećih knjiga. Franjo Bučar (1910), *Povijest hrvatske protestantske književnosti*. Stanko Jambrek (1999), *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća*. Peter Kuzmič (1983), *Vuk-Daničićovo Sveto pismo i Biblijska društva*. Jasmin Milić (2006), *Kalvinizam u Hrvata: s posebnim osvrtom na reformiranu župu Tordinci 1862-1918*. Matija Mesić (1996), *Hrvati na izmaku srednjega vijeka*. Anđelko Mijatović (1999), *Zrinsko-Frankopanska urota*. Sudland (1990), L.V. *Južnoslavensko pitanje*. Ferdo Šišić (2004), *Povijest Hrvata: pregled povijesti hrvatskog naroda 600. – 1918*. Milan Šufflay (1999), *Hrvatska u svjetlu svjetske historije i politike: Dvanaest eseja*. Ivan Klaić (1996), *Ljudi moje ravnice: zapisi o povijesti i zbilji Gornjih Bogičevaca i okolnih slavonskih mjesta*.

16 Prema nekim procjenama, tijekom hrvatsko-osmanskog rata i do 18. stoljeća, emigriralo je, bilo ubijeno ili zatočeno oko 1,6 milijuna ljudi.

ća, dok se u isto vrijeme u Europi dešavala reformacija koja je utjecala na veći dio Europe i novoga svijeta.

Nema puno autora koji su pisali o protestantizmu u Hrvatskoj, ali nekoliko knjiga pomaže nam razumijeti utjecaj reformacije u Hrvatskoj. Povijest hrvatskog protestantizma u 16. i 17. stoljeću opisao je Stanko Jambreč (1999, 2013); Franjo Bučar (1910) istraživao je povijest hrvatske protestantske književnosti; povijest kalvinizma u Hrvatskoj opisan je u radu Jasmina Milića (2006); a Peter Kuzmič (1983) je u sklopu svoje disertacije pisao o utjecaju reformacije na biblijsku pismenost Slovenaca, Hrvata i Srba. Najpoznatiji je hrvatski protestant bio Matija Vlačić Ilirik (Mathias Flacius Illyricus; 1520. – 1575.). Hrvatska je Vojna krajina privukla vojnike iz cijele Europe, od kojih su mnogi bili protestanti. Na okupiranim područjima Slavonije, Turci su radije preferirali protestante nego katolike. Mnogi svećenici u ovome području prihvatili su protestantizam. Kasniji pokret protureformacije doveo je do ozbiljnih posljedica. Hrvatski je sabor 1606. godine proglasio da je rimokatolicizam jedina službena religija u Hrvatskoj. Posljedica toga bila je očita za svakoga tko je obnašao neku političku dužnost ili je u to vrijeme podržavao protestantizam. U nekim dijelovima Hrvatske, poput Međimurja, protestantizam je bio zaštićen te je tijekom gotovo 200 godina vršio utjecaj na tu regiju (Jambreč 1999, 100). Zanimljiva primjedba, koja je u skladu s tezom Maxa Webera, jest ta da je Međimurje i danas jedno od najrazvijenijih područja Hrvatske.

Iz ovoga vrlo kratkog povijesnog putovanja u 16. i 17. stoljeće možemo vidjeti složenu povijesnu stvarnost koja je vladala Hrvatskom u vrijeme reformacije. Hrvatska je u to vrijeme doslovno bila granica između Otomanskog carstva i Europe, između islama i kršćanstva, između katoličke Hrvatske i pravoslavne Srbije, između katoličanstva i protestantizma, a kasnije i granica između komunizma i katoličanstva. Granice odvajaju i štite ljude, ali ih u isto vrijeme povezuju i približavaju. Željko Mardešić (1997, 481-486), koji je pisao pod pseudonimom *Jakov Jukić*, rimokatolički je sociolog religije koji je pisao o hrvatskim „granicama”, a njegova je oštra sociološka analiza veoma nadahnjujuća i korisna za ovaj rad. Razvijajući svoje razmišljanje o „granicama”, počinje velikim sukobima s islamom, pravoslavljem i komunizmom. Sukob s islamom počeo je već s križarima i kroz stoljeća je među kršćanima oblikovao čudan militantni stav. Nešto što je isprva bilo teorijska ili teološka rasprava na nekom elitističkom sveučilištu, postalo je krvavi pogranični rat. Granica između pravoslavlja i katoličanstva, koja je bila uspostavljena već 1054. godine, bila je teološke naravi. Iako rat koji je izbio u Jugoslaviji 90-ih godina nije bio religijski sukob, svakako je bio pod utjecajem te „religijske granice” između srpskog pravoslavlja i hrvatskog katolicizma, čime je postao još jedan u nizu „krvavih pograničnih sukoba”. Treća „granica”, koju je Mardešić opisao, katoličko-komunistička je granica, zapravo još jedna „religio-

zna” (Riklin 2010) granica. Malo je drugih zemalja u svijetu s toliko značajnih granica u svojoj povijesti. Kao što smo mogli vidjeti u ovome kratkom putovanju u prošlost, Hrvatska se tijekom reformacije u Europi, na svojim granicama suočavala s posve drugačijim izazovima.

Protestantsko-evanđeoska paradigma

Hans Küng, rimokatolički teolog, odigrao je važnu ulogu u pisanju dokumenata Drugoga vatikanskog sabora. U svojoj knjizi *Katolička crkva - Kratka povijest* napominje kako je augustinski redovnik Martin Luther (1483. – 1546.) izazvao promjenu paradigme kada je objavio svojih 95 teza u Wittenbergu 1517. godine.¹⁷

Iz današnje perspektive možemo bolje razumjeti reformaciju kao promjenu paradigme: promjenu sveukupne teološke konstelacije, promjenu Crkve i društva. Ne manje od kopernikanske revolucije promjene iz geocentrične u heliocentričnu sliku svijeta, Lutherova reformacija bila je epohalna promjena iz srednjovjekovne rimokatoličke paradigme u protestantsko-evanđeosku paradigmu. U teologiji i u Crkvi bio je to odmak od svakog previše ljudskog ekleziocentrizma moćne Crkve prema kristocentrizmu Evanđelja. Lutherova je reformacija iznad svega naglašavala slobodu kršćana (Kung 2001, 126-127).

Prema mojem mišljenju, takva (nova) promjena paradigme prema kristocentričnom Evanđelju i danas je potrebna u Hrvatskoj. Postoje i drugi glasovi unutar Rimokatoličke crkve koji žele promjenu.¹⁸ U Hrvatskoj ima manje od 1% prote-

17 “Papa Leon X. (1513. – 1521) je 1517. godine propustio uvidjeti značenje epohalnog događaja koji je konačno trebao dovesti do kraja univerzalne uloge Pape također i na Zapadu. Kao profesor biblijske teologije u Wittenbergu, nepoznati augustinski monah koji je nekoliko mjeseci prije bio u Rimu i koji je sebe vidio kao odanog katolika, objavio je 95 teza protiv trgovanja oprostima u svrhu financiranja izgradnje nove divovske crkve Svetog Petra, koja se tada gradila. Njegovo je ime bilo Martin Luther.” Citirano u Küng (2001, 120).

18 Spomenut ću samo jednog od njih, Jona Sobrina, rimokatoličkog teologa oslobođenja. Iglesia Descalza (2010). Pristupljeno 4. siječnja 2016. godine <http://iglesiadescalza.blogspot.hr/2010/12/church-usually-distances-itself-from.html>. Intervju (2010/12/19) s teologom oslobođenja Jonom Sobrinom vodio je Asteko Elkarrizketa (u engleskom prijevodu Rebel Girl). Na jedno od pitanja u okviru intervjuja, teolog Sobrino dao je zanimljiv odgovor, koji po mojem mišljenju upućuje na ono što bih želio naglasiti.

VODITELJ INTERVJUA: „Nedavno ste na konferenciji kršćanskih mislilaca, parafrazirajući teologa Josea Maira Dieza Alegria, izjavili da je ‘Rimokatolička crkva izdala Isusa ... da crkva nije ono što je Isus želio.’ Kamo zapravo ide hijerarhija Katoličke crkve?”

SOBRINO: “Nisam parafrazirao Dieza Alegria, već doslovno citirao. On je rekao da je „Katolička crkva, općenito uzevši, izdala Isusa” i mislim da je to važna izjava. Očito je da ne misli na

stanata, što uključuje crkve luteranske i reformirane baštine koje su duže prisutne u Hrvatskoj. Također, ima mnogo različitih crkava evanđeoske¹⁹ baštine. Dvije dominantne evanđeoske denominacije su baptisti i pentekostalci. Postoje i druge manje evanđeoske denominacije, kao što su Kristova crkva, Crkva Božja, neke Bratske crkve, kao i niz izvandenominacijskih rastućih karizmatičkih crkava. S njima dolazi i manjinski sustav razmišljanja. Stoga, potreba razbijanja sektaškog stereotipa predstavlja neposredan i važan korak. Iznosimo primjer evanđeoskih protestanata, ne zbog njihova utjecaja u Hrvatskoj, već stoga što njihovu prisutnost vidimo kao pozitivan čimbenik u razvijanju etičke poslovne kulture u Hrvatskoj. Jer, jedna važna stvar, posebno u svjetlu naše teze, jest činjenica da su neki od programa i materijala koji promiču vjeru i rad rezultat rada evanđeoskih kršćana. U kulturi kao što je Hrvatska, gdje se na protestante gleda kao na pripadnike sekti, prihvaćanje programa i materijala iz tog izvora često je opterećeno sumnjom. Ovdje, također, trebamo redefiniranje pojmova. Za mnoge rimokatolike, riječ „protestant“ ili „evanđeoski kršćanin“ često znači samo liberalni naziv za neku protestantsku denominaciju, što stvara stereotip o svim evanđeoskim protestantima i stavlja ih u isti teološki liberalno-sektaški koš. Pridružiti se nekoj drugoj crkvi ponekad znači izdati vlastitu povijest i nacionalni identitet, a to znači rezanje veza s obitelji, prijateljima i kulturom. U kolektivističkoj kulturi to su ozbiljni problemi koji donose izloženost velikom pritisku.

cijelu Crkvu. Mislim da je rekao kako je Isus iz Nazareta uznemirujuća osobnost pa ga je crkva u tome smislu izdala. Jose Antonio Pagola kaže: danas je najpotrebnije „da se pokrenemo i udružimo snage, kako bismo što žurnije i što neposrednije usmjerili crkvu na osobu samog Isusa i na njegov plan Božjeg kraljevstva.“ U skladu s kršćanskim vjerovanjem, Božje je kraljevstvo Božja volja za ovaj svijet, da svi imaju život, počevši od siromašnih. Pagola je završio ovim riječima: „Mnogo toga će se trebati učiniti u Katoličkoj crkvi, ali ništa nije važnije od obraćenja“ Volim korištenje riječi „obraćenje“ – radikalna promjena. Ne vidim da je išta važnije od povratka takvom Isusu pošto smo skloni odvojiti se od njega, ne uvijek i ne svi, ne baš na svaki mogući način, ali ... Jednostavno rečeno: kada netko sluša kršćane, muškarce i žene, svećenike, biskupe i druge, rijetko može čuti da govore o Isusu iz Nazareta, o onome što je rekao i učinio ... Gubimo suštinu Isusa i to je ono što sam mislio kada sam govorio na konferenciji.”

- 19 Koristit ću definiciju Nacionalne udruge evanđeoskih kršćana (National Association of Evangelicals): „Evanđeoski kršćani su skupina kršćana koja je prisutna u cijelom svijetu, skupina velike vitalnosti, transdenominacionalna i veoma raznolika, skupina koja uključuje vjernike mnogih crkava, denominacija i naroda. Povjesničar David Bebbington također daje koristan i sažet prikaz karakteristika evanđeoskih kršćana, identificirajući četiri osnovne karakteristike: 1. obraćenje: uvjerenje da životi trebaju biti transformirani kroz iskustvo „novog rođenja“ i daljnji život slijeđenja Isusa; 2. aktivizam: izražavanje i pokazivanje Evanđelja kroz misijski rad i provedbu društvenih reformi; 3. biblicizam: visoka razina poštivanja Biblije kao vrhovnog autoriteta; 4. središnja uloga križa: naglašavanje žrtve Isusa Krista na križu koja omogućuje otkupljenje cijelog čovječanstva. To su karakteristike i teološka uvjerenja koja nas određuju. Ne određuju nas politički, društveni i kulturni trendovi.“ National Association of Evangelicals, pristupljeno 10. siječnja 2015. <http://nae.net/what-is-an-evangelical/>.

Razumijevanje teologije rada

Nažalost, situacija koja se odnosi na integraciju i komuniciranje vjere i rada nije znatno drugačija unutar crkava evanđeosko-protestantske tradicije. Dualizam je prisutan, a jaz između nedjelje i ponedjeljka je velik. Vlasnici privatnih tvrki često izražavaju negodovanje kako ih njihovi pastori nedovoljno razumiju. Oni koji zapošljavaju druge kršćane ponekad bivaju razočarani radnim navikama i ponašanjem vjernika koji rade kod njih.

Uloga Crkve je važna i trebala bi imati izrazitu proročku dimenziju, posebice u vremenima kao što su naša. Postoji potreba za podizanjem razine svijesti i biblijski utemeljenog poimanja vjere i rada. Vjera se smatra privatnom stvari i biva izgurana izvan javne sfere. Iako je pohađanje crkve bilo i (još uvijek) jest vrlo visoko u Hrvatskoj, problem je u tome da pohađanje crkve i vjersko izjašnjavanje nisu povezani s integracijom vjere u svakodnevni život i rad. Jaz između privatnog i javnog, između nedjelje i ponedjeljka još je uvijek prevelik. Postoje mnoge priče o vjernicima na tržištu, koje govore o izazovima s kojima se oni svakodnevno suočavaju u svome radu. William Diehl, bivši voditelj prodaje za Bethlehem Steel u Pensilvaniji, jedan je od njih:

U gotovo trideset godina svoje profesionalne karijere, iz moje crkve nikada nije došla nikakva sugestija da bi se moje služenje drugima, koje obavljam na svome radnom mjestu, na bilo koji način trebalo i moglo računati kao takvo. Moja crkva mi nikada nije ponudila pomoć pri razvijanju vještina koje sam koristio na svome radnom mjestu, a koje bi me učinile boljim službenikom, niti je ikada bilo postavljeno pitanje trebam li kakvu podršku u tome što radim. Nikada se nije postavljalo pitanje o vrstama etičkih odluka s kojima se suočavam i nikada me nitko nije pitao govorim li svojim suradnicima o svojoj vjeri. Nikada nisam bio u zajednici vjernika u kojoj bi postajao bilo kakav oblik javne potvrde služenja na radnome mjestu. Ukratko, moram zaključiti da moja crkva ne iskazuje ni najmanji interes služim li i na koji način to činim u svome svakodnevnom radu (Banks 1993, 59).

Mnogi vjernici, koji rade na tržištu u Hrvatskoj, suočavaju se sa sličnim izazovima. U njihovim lokalnim crkvama ne događa se gotovo ništa što bi im pomoglo da se obrazuju, osposobe i ohrabre da integriraju svoju vjeru u svoj svakodnevni život i rad. Trenutna gospodarska situacija, koja predmnijeva visoku razinu korupcije, pritom svakako ne pomaže. Postoji, dakle, velika potreba za komuniciranjem biblijskog pogleda na rad, biblijske teologije rada. Proročke riječi Dorothy Sayers zvuče istinito: „Crkva se ni u čemu nije toliko odvojila od stvarnosti koliko u tome da je propustila razumjeti i poštovati poslovnu sferu sekularnog življenja. ... Kako netko može biti zainteresiran za religiju, kad već izgleda da se religija ne bavi onime što čini devet desetina ljudskog života?” (Sayers 1999,10). Riječi autora Diehl i Sayers predstavljaju izvrstan podsjetnik o važnosti lokalnih crkava

za teologiju rada. Trebaju nam lokalne crkve koje će osposobiti svete za djelo služenja, crkve koje rade. Lokalna crkva treba imati važnu, proročku i osposobljavajuću ulogu. Ovdje želimo naglasiti nezamjenjivu ulogu lokalnih crkava u poučavanju i propovijedanju važnosti integriranja vjere i rada.

Svjesni smo potrebe za edukacijom i osposobljavanjem pastora i svećenika u tome području. U razvoju takvih materijala / programa, Biblija je zajedničko polazište, a teologija nas uči da „svjedočimo značajnoj ekumenskoj konvergenciji u praktičnoj teologiji rada. Teologija, kako protestantska²⁰ tako i katolička,²¹ dodjeljuje ljudskom radu središnju ulogu pri razumijevanju ljudskog života u odnosu na Boga i na svijet.” (Hardy 1990, 76) Papa Ivan Pavao II. napisao je da „Rad predstavlja temeljni aspekt ljudskog postojanja.” (Hardy, 1990, 71) Njegova enci-

- 20 Navest ću samo nekoliko knjiga o teologiji rada iz evandeoske perspektive: David W. Miller (2007), *God at Work: the History and Promise for the Faith at Work Movement* (Bog na djelu: Povijest i obećanje vjere u okviru pokreta za rad); Miroslav Volf (1991a), *Budućnost rada – rad budućnosti: pojam Rada u Karla Marxa i njegovo teološko vrednovanje*; Miroslav Volf (1991), *Work in the Spirit: Toward a Theology of Work* (Rad u Duhu: prema teologiji rada); Darrell Cosden (2004), *A Theology of Work: Work and the New Creation* (Teologija rada: Rad i novo stvaranje); Amy L. Sherman (2011), *Kingdom Calling: Vocational Stewardship for the Common Good* (Kraljevstvo zove: Stručnost i korištenje stručnosti za opće dobro); Mark Greene (2014), *Fruitfulness on the Frontline: Making a Difference Where You Are* (Plodnost na prvoj crti: Kreiranje razlika tamo gdje jeste); Robert Banks i R. Paul Stevens, ur. (1997), *The Complete Book of Everyday Christianity: An A-to-Z Guide to Following Christ in Every Aspect of Life* (Cjelovita knjiga svakodnevnog kršćanstva: Od A do Z vodič kako slijediti Krista u svakom aspektu života); Steven Garber (2014), *Visions of Vocation: Common Grace for the Common Good* (Vizije zvanja: Opća milost za opće dobro); Kenman L. Wong i Scott B. Rae (2011), *Business for the Common Good: A Christian Vision for the Marketplace* (Posao za opće dobro: Kršćanska vizija tržišta); Timothy Keller s Katherine Leary Alsdorf (2012), *Every Good Endeavor: Connecting Your Work to God's Work* (Svaki dobar trud: Povezivanje rada pojedinca s Božjim djelovanjem); Tom Nelson (2011), *Work Matters: Connecting Sunday Worship to Monday Work* (Rad je važan: Povezivanje nedjeljnog bogoštovlja s radom u ponedjeljak)
- 21 Hrčak Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske navodi nekoliko katoličkih teologa koji pišu o teologiji (duhovnosti) rada: Nikola Hohnjec (1988), Stjepan Baloban (2005, 2006), Nela Gašpar (2006), Krešo Šimić (2006), Jure Zečević (2007). Ovdje je također vrijedno spomenuti još nekoliko autora i knjiga koje su doprinijele ovome radu: Valković, Marijan, ur. (1991), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*; Baloban Stjepan, Gordan Črpić i Dubravka Petrović Štefanac, ur. (2014), *Kultura rada u Hrvatskoj: peti hrvatski socijalni tjedan*; Petar Tomašić (2010), *Nezaposlenost: u tranzicijskoj Hrvatskoj pod socijalno-etičkim vidom*, Tonči Matulić (2009), *Metamorfoze kulture: Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstvenotehničke civilizacije*; Jure Krišto (2004), *Hrvatski katolički pokret*; Chenu, M. D. (2008), *Teologija rada*; Michal J. Naughton (2015), *Beyond Career to Calling: The Vocation of the Christian Business Leader* (Od karijere do poziva: Zvanje kršćanskog poslovnog lidera); Helen J. Alford i Michael J. Naughton (2006), *Managing as if Faith Mattered: Christian Social Principles in the Modern Organization* (Upravljanje kao da je vjera važna: Kršćanska socijalna načela u suvremenim organizacijama).

klika, koja naglašava ulogu rada, daje značajan doprinos katoličkoj teologiji rada. Hardy (1990, 68) o toj enciklici piše: „Objavlivanjem enciklike pape Ivana Pavla II. *Laborem Exercens* 1981. godine, službena katolička teologija rada se u svim važnim postavkama gotovo u cijelosti poklapa s tradicionalnim protestantskim viđenjem.” Miroslav Volf (1991, 5) o tome piše:

Laborem Exercens predstavlja jedan je od najznačajnijih, ikada napisanih dokumenata crkve o pitanju rada. Ovaj je dokument dobro prihvaćen (osim među ekstremistima na oba kraja ideološkog spektra) i potaknuo je nova istraživanja po pitanju rada među pojedinim teolozima i na raznim rimokatoličkim nacionalnim biskupskim konferencijama.

Biblijska teologija rada predstavlja, dakle, još jedno zajedničko područje interesa katoličke i protestantske teologije. Suočavajući se s tako puno (teoloških i drugih) problema i pitanja koji uzrokuju podjele unutar kršćanstva, važno je čvrsto stupiti na zajedničko tlo i pritom imati na umu da Isus nije podijeljen. Srećom, postoji samo jedan temelj! „Nitko naime ne može postaviti drugoga temelja osim onoga koji je već postavljen, a taj je Isus Krist.” (1 Kor 3,11, Kršćanska sadašnjost). Robert Weber (2003, 66) je o ovom retku napisao: “Vjera nije počela Crkvom, bogoslužjem, Svetim pismom, teologijom, duhovnošću, obrazovanjem, evangelizacijom ili društvenim djelovanjem. Svi ovi aspekti kršćanstva, iako uvijek vrlo važni, bili su samo sluge središnje teme vjere: Krist je postao jedan od nas kako bi uništio moć zla, a nas i svijet vratio Bogu.”

Zaključak

Kao što smo vidjeli u prethodno spomenutim radovima, čak i najvredniji savjeti i teorije koji vrijede u izrazito individualističkim zemljama i kulturama, poput SAD-a, trebaju se kritički vrednovati i kontekstualizirati za potrebe drugih kultura i njima pripadajućeg konteksta. Počeli smo ovo poglavlje nekim od pitanja koja se dotiču problema kontekstualizacije: Koji su to kulturni čimbenici što utječu na to kako ljudi poimaju rad i vodstvo? Koji lokalni kulturni čimbenici i globalne sile oblikuju naše razumijevanje i praksu uključivanja na tržište u Hrvatskoj? Teško je u cijelosti opisati složenu povijesnu baštinu koja je obilježila kulturu Hrvatske, ali njezino razumijevanje treba nas voditi pri pokušaju kontekstualizacije. Vidjeli smo da je religija imala trajni povijesni utjecaj na hrvatsku kulturu. No osim religije, Hrvatska je bila i pod utjecajem komunizma, koji je ostavio vlastiti trag na sustavu vrijednosti što se danas primjenjuje. Iako je religija bila i ostala trajni čimbenik etičkih vrijednosti u Hrvatskoj, tvrdimo da ispravno shvaćena i jasno komunicirana integracija biblijske vjere i rada može doprinijeti rješavanju problema u Hrvatskoj, te da upravo to nedostaje u ovoj raspravi.

Drugi dio članka predstaviti će naše rezultate istraživanja i uvesti neke praktične pokušaje traženja zajedničkog polazišta za početak gradnje mosta koji povezuje vjeru i rad u Hrvatskoj.

Literatura

- Alford, Helen J., O.P., and Michael J. Naughton. 2006. *Managing as if Faith Mattered: Christian Social Principles in the Modern Organization*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame.
- Allison, Gregg R. 2014. *Roman Catholic Theology and Practice: An Evangelical Assessment*. Wheaton, IL: Crossway.
- Allison, Gregg R. and Chris Castaldo. 2016. *The Unfinished Reformation: What Unites and Divides Catholics and Protestants After 500 Years*. Grand Rapids: Zondervan.
- Armstrong, John. Ed. 1994. *Roman Catholicism: Evangelical Protestants Analyze What Divides and Unites Us*. Chicago, IL: Moody.
- Baloban, J. ur. 2005. *U potrazi za identitetom: Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*. Zagreb, Hrvatska: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Baloban, J. "Vrednote u Hrvatskoj u europskoj perspektivi: Pastoralno-teološko viđenje" (Values in Croatia in a European Perspective – A Pastoral-Theological View). *Bogoslovska smotra* 82, br. 4 (siječanj 2013.): 975. Pristupljeno 10. siječanj 2015. na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=141629.
- Baloban, Stjepan, Gordan Črpić i Dubravka Petrović Štefanac, ur. 2014. *Kultura rada u Hrvatskoj: Peti hrvatski socijalni tjedan Zagreb*. Zagreb, Hrvatska: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve; Kršćanska sadašnjost.
- Banks, Robert and R. Paul Stevens. Eds. 1997. *The Complete Book of Everyday Christianity: An A-to-Z Guide to Following Christ in Every Aspect of Life*. Downers Grove, IL: IVP.
- Beckwith, Francis J. 2009. *Return to Rome: Confessions of an Evangelical Catholic*. Grand Rapids, MI: Brazos.
- Bučar, Franjo. 1910. *Povijest hrvatske protestantske književnosti*. Zagreb, Croatia: Matica Hrvatska.
- Canetti, Elias. 1960. *Crowds and Power*. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux.
- Castaldo, Chris. 2015. *Talking with Catholics about the Gospel: A Guide for Evangelicals*. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Chenu, M. D. 2008. *Teologija rada*. Zagreb, Hrvatska: Kršćanska sadašnjost.

- Colson, Charles and Nancy Pearcey. 1999. *How Now Shall We Live?* Wheaton, IL: Tyndale.
- Cosden, Darrell. 2004. *A Theology of Work: Work and the New Creation*. Eugene, OR: Wipf and Stock.
- De Chirico, Leonardo. 2015. *A Christian's Pocket Guide to Papacy: It's Origin and Role in the 21st Century*. Scotland, UK: Christian Focus.
- Diehl, William E. 1993. *The Monday Connection: On being an Authentic Christian in a Weekday World*. San Francisco, CA: HarperCollinsPublishers.
- Dolenc, Danijela. 2015. "Preispitivanje 'egalitarnog sindroma' Josipa Županova." (Josip Županov's Egalitarian Syndrome: A Reappraisal). *Politička misao* 51, br. 4 (ožujak 2015): 41-64. Pristupljeno 20. prosinca 2015. <http://hrcak.srce.hr/135833>.
- Fukuyama, Francis. 1995. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York, NY: Free Press.
- Garber, Steven. 2014. *Visions of Vocation: Common Grace for the Common Good*. Downers Grove, IL: IVP.
- Geisler, Norman L. and Ralph E. MacKenzie. 1995. *Roman Catholics and Evangelicals: Agreements and Differences*. Grand Rapids, MI: Baker.
- Glavaš, Dražen. 2016. "Christian on Sunday and Atheist on Monday: Bridging the Faith and Work Gap in Croatian Culture." DMin diss., Gordon-Conwell Theological Seminary.
- Griffin, Em. 1997. *A First Look at Communication Theory*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Gronдона, Mariano. 2000. "A Cultural Typology of Economic Development." In Harrison and Huntington 2000, 44-55.
- Hardy, Lee. 1990. *The Fabric of this World: Inquiries into Calling, Career Choice, and the Design of Human Work*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Harrison, Lawrence E. and Samuel P. Huntington. 2000. Eds. *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York, NY: Basic Books, 2000.
- Hofstede, Geert. 1997. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Hofstede, Geert, Gert Jan Hofstede and Michael Minkov. 2010. *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Inglehart, Ronald. 2000. "Culture and Democracy." In Harrison and Huntington 2000, 80-97.
- Jambrek, Stanko. 2003. *Crkve reformacijske baštine u Hrvatskoj*. Zagreb, Hrvat-

ska: Bogoslovni institut.

- Jambrek, Stanko. 1999. *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća*. Zaprešić, Hrvatska: Matica hrvatska Zaprešić.
- Jukić, Jakov. 1997. *Lica i maske svetoga*. Zagreb, Hrvatska: Kršćanska sadašnjost.
- Keller, Timothy with Katherine Leary Alsdorf. 2012. *Every Good Endeavor: Connecting Your Work to God's Work*. New York, NY: Dutton.
- Klaić, Ivan. 1996. *Ljudi moje ravnice: Zapisi o povijesti i zbilji Gornjih Bogičevaca i okolnih slavonskih mjesta*. Zagreb, Hrvatska: Mato Lovrak.
- Krišto, Jure. 2004. *Hrvatski katolički pokret*. Zagreb, Hrvatska: Glas Koncila.
- Küng, Hans. 2001. *The Catholic Church: a Short History*. New York, NY: The Modern Library.
- Kušnierik, J. and M. Čičel. 1995. *Shadows of the Past*. Bratislava, Slovakia: SEN.
- Kuzmič, Peter. 1983. *Vuk-Daničićovo Sveto Pismo i biblijska društva*. Zagreb, Hrvatska: Kršćanska sadašnjost.
- Landes, David. 2000. "Culture Makes Almost All the Difference." In Harrison and Huntington 2000, 2-13.
- Lipset, Seymour Martin and Gabriel Salman Lenz. 2000. "Corruption, Culture, and Markets." In Harrison and Huntington 2000, 112-124.
- Matulić, Tonči. 2009. *Metamorfoze kulture: Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno tehničke civilizacije*. Zagreb, Hrvatska: Glas Koncila.
- Mesić, Matija. 1996. *Hrvati na izmaku srednjega vijeka*. Slavonski Brod, Hrvatska: Hrvatski institut za povijest – Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Meyer, Erin. 2014. *The Culture Map: Breaking Through the Invisible Boundaries of Global Business*. New York, NY: PublicAffairs.
- Mijatović, Anđelko. 1999. *Zrinsko-Frankopanska urota*. Zagreb, Croatia: Alfa.
- Milić, Jasmin. 2006. *Kalvinizam u Hrvata: S posebnim osvrtom na Reformiranu župu Tordinci 1862-1918*. Novi Sad, Srbija: Teološki fakultet; Tordinci, Hrvatska: Protestantska reformirana crkvena općina Tordinci.
- Miller, Darrow L. with Stan Guthrie. 2001. *Discipling Nations, the Power of Truth to Transform Cultures*. Seattle, WA: YWAM.
- Miller, David W. 2007. *God at Work: The History and Promise of the Faith at Work Movement*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Naughton, Michael J. "Beyond Career to Calling: The Vocation of the Christian Business Leader" Lecture, Humphrey School of Public Affairs,

- University of Minnesota, October 30, 2013. https://www.youtube.com/watch?v=WXB45bM_ihM.
- Naugle, David K. 2002. *Worldview: The History of a Concept*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Nelson, Tom. 2011. *Work Matters: Connecting Sunday Worship to Monday Work*. Wheaton, IL: Crossway.
- Novak, Michael. 1993. *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York, NY: Free Press.
- Pearcey, Nancy. 2005. *Total Truth: Liberating Christianity from Its Cultural Captivity*. Wheaton, IL: Crossway.
- Plueddemann, James E. 2009. *Leading Across Cultures: Effective Ministry and Mission in the Global Church*. Downers Grove, IL: IVP.
- Plummer, Robert L, general editor. 2012. *Journeys of Faith, Evangelicalism, Eastern Orthodoxy, Catholicism, and Anglicanism*. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Rae, Scott B. and Kenman L. Wong. 2012. *Beyond Integrity, a Judeo Christian Approach to Business Ethics*. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Riklin, Mihail. 2010. *Komunizam kao religija: Intelektualci i oktobarska revolucija*. Zaprešić, Hrvatska: Fraktura.
- Sayers, Dorothy L. 1999. *Creed or Chaos: Why Christians Must Choose Either Dogma or Disaster*. Manchester, NH: Sophia Institute.
- Schein, Edgar H. 1999. *The Corporate Culture Survival Guide*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Schein, Edgar H. 2004. *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Sherman, Amy L. 2011. *Kingdom Calling: Vocational Stewardship for the Common Good*. Downers Grove, IL: IVP.
- Sire, James W. 1997. *The Universe Next Door: a Guide Book to Worldviews*. Downers Grove, IL: IVP.
- Stevens, R. Paul. 2006. *Doing God's Business: Meaning and Motivation for the Marketplace*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Stevens, R. Paul. 2007. "A Contextualized Theology of Work for Asia" (An expanded summary from discussion during the Asian Consultation on Marketplace Theology, Manila, November 28-39, 2007). Shared with me by my mentor Al Erisman.
- Sudland, L. V. 1990. *Južnoslavensko pitanje*. Varaždin, Hrvatska: Hrvatska

demokratska stranka, podružnica Varaždin.

Šišić, Ferdo. 2004. *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1918.* Split, Hrvatska: Marjan Tisak.

Šufflay, Milan. 1999. *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike: Dvanaest es-eja.* Zagreb, Hrvatska: Darko Sagrak.

Tomašić, Petar. 2010. *Nezaposlenost: u tranzicijskoj Hrvatskoj pod socijalno-etičkim vidom.* Zagreb, Hrvatska: Kršćanska sadašnjost.

Trompenaars, Fons and Charles Hampden-Turner. 2012. *Riding the Waves of Culture: Understanding Diversity in Global Business.* New York, NY: McGraw-Hill.

Valković, Marijan. 1991. *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka.* Zagreb, Hrvatska: Kršćanska sadašnjost.

Volf, Miroslav. 1991a. *Budućnost rada – rad budućnosti: pojam rada u Karla Marxa i njegovo teološko vrednovanje.* Zagreb, Hrvatska: Hrvatsko filozofsko društvo.

Volf, Miroslav. 1991. *Work in the Spirit: Toward a Theology of Work.* Eugene, OR: Wipf and Stock.

Walsh, Brian J. and J. Richard Middleton. 1984. *The Transforming Vision: Shaping a Christian World View.* Downers Grove, IL: IVP.

Webber, Robert E. 2003. *Ancient-Future Faith: Rethinking Evangelicalism for a Postmodern World.* Grand Rapids, MI: Baker.

Weber, Max. 1992. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism.* London, UK: Routledge.

Wong, Kenman L. and Scott B. Rae. 2011. *Business for the Common Good: A Christian Vision for the Marketplace.* Downers Grove, IL: IVP.

Wright, N.T. 2008. *Surprised by Hope: Rethinking Heaven, the Resurrection, and the Mission of the Church.* New York, NY: Harper One.

Zinbarg, Edward D. 2001. *Faith, Morals, and Money: What the World's Religions Tell Us about Ethics in the Marketplace.* New York, NY: Continuum.

Mrežne stranice

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. <http://www.dzs.hr/>

Index Mundi. 2014. Pristupljeno 12. prosinac, 2014. http://www.indexmundi.com/croatia/economy_profile.html.

Trading Economics. 2017. Pristupljeno 29. ožujak, 2017. <http://www.tradingeconomics.com/croatia/indicators>

Nacionalno vijeće za konkurentnost. 2015. Pristupljeno 10. siječanj, 2015. [file:///C:/Users/Glavas/Downloads/GCR_2014-2015_fin%20\[Compatibility%20Mode\].pdf](file:///C:/Users/Glavas/Downloads/GCR_2014-2015_fin%20[Compatibility%20Mode].pdf).

Transparency International. 2014. Pristupljeno 10. siječanj, 2014. <http://www.transparency.org/cpi2014/>.

Pilarov barometar hrvatskog društva. 2017. Pristupljeno 29. ožujka, 2017. <http://barometar.pilar.hr/rezultati-2016/povjerenje-u-institucije.html>

Prevela s engleskog Dalia Matijević

Dražen Glavaš

Christian On Sunday and Atheist On Monday Bridging the Faith and Work Gap in Croatian Culture

I. PART

Abstract

Croatia is predominantly “Christian” (over 90 percent), yet is among the most corrupt countries in the EU. The complexity of Croatian culture and history have added to the problems of corruption, leadership and a negative attitude towards work. Through pilot projects, we saw that an integrated view of faith and work through a clearly communicated biblical framework can contribute to the solution. Surveys confirmed that context, culture and biblical illiteracy are key factors that must be taken into account. This thesis-project proposes more intentional, contextualized, faith based projects to bridge the value gap and contribute to a more ethical culture in Croatia.